

VABAKS VANADEST MÕTTEMALLIDEST

Juhiseid soolise võrdõiguslikkuse seaduse rakendamiseks lasteaedades ja koolides

Ülle-Marike Papp, koostaja
Riina Kütt, toimetaja

EESTI NAISTEÜHENDUSTE ÜMARLAUD

Eesti Naisteühenduste Ümarlaua Sihtasutus
Tallinn 2009

SISUKORD

Eessõna.....	3
I Sugupoolte aspekti olulisusest hariduses.....	4
1.1. Poiste probleemid ja sooneutraalsus.....	4
1.2. Ühiskonnas kehtivad soolised stereotüübid.....	9
1.3. Seadusega sätestatud kohustus arvestada sugupoolte aspekti hariduses.....	12
II Soolise võrdõiguslikkuse edendamise kavandamine.....	14
2.1. Kavandamise eelduseks on sooteadlikkus.....	14
2.2. Kavandamise eelduseks on selgus soolise võrdõiguslikkuse eesmärkides.....	15
2.3. Ühiselt seatud eesmärgid ja tegevuskava.....	16
2.3.1. Otsustamine ja tööühma loomine.....	17
2.3.2. Õpilaste kaasamine.....	17
2.3.3. Lähteandmete kogumine, olukorra kaardistamine.....	17
2.3.4. Tegevussuundade valik ja kavandamine.....	19
2.3.5. Soolise võrdõiguslikkuse edendamiskavast teavitamine.....	19
2.3.6. Kavandatu elluviimine.....	19
2.3.7. Elluviidud tegevuste hindamine.....	20
III Soolise võrdõiguslikkuse edendamine õppe- ja kasvatusasutustes - vabanemine aegunud hoiakutest ja stereotüüpsetest mõttemallidest.....	21
3.1. Statistilised andmed soolise ebavõrdsuse ja erinevuste tuvastamiseks.....	22
3.2. Suhtlemine, käitumis- ja tegevusnormid.....	22
3.3. Sootundlikkus ja sooteadlikkus õpetamisel ja kasvatamisel.....	23
3.4. Sugupoolte aspekt organisatsioonikultuuris.....	24
3.5. Õppe- ja kasvatustöös kasutatavad õpikud ja õppematerjalid.....	25
3.6. Soolise võrdõiguslikkuse eesmärgi arvestamine õpilaste suunamisel/kutsenõustamisel.....	26
3.7. Õigus õpitulemuste hindamisel.....	27
3.8. Seksuaalne ahistamine ja selle vältimine.....	28
Kokkuvõtteks.....	30
Lisa 1. Väljavõtteid soolise võrdõiguslikkuse seadusest.....	33
Lisa 2. Käsitlusviisid sooliste erinevuste märkamiseks ja analüüsimiseks.....	36
Lisa 3. Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast.....	39
Lisa 4. Juhiseid vaatluste läbiviimiseks.....	42
Lisa 5. Tähelepanekuid ja soovitusi rahvusvahelisest kogemusest.....	45
Lisa 6. Sõnaseletusi.....	47

EESSÕNA

Käesoleva juhendmaterjali eesmärgiks on aidata pedagoogidel ja haridusasutuste töötajatel vabaneda sooneutraalsusest, õppida nägema ühiskonnas levinud hoiakuid, eelarvamusi, soorolle ja stereotüüpe, mis mõjutavad laste arengut ja eluteed. Lähenemisviis on vajalik selleks, et täita seadusega sätestatud kohustust vähendada poiste ja tüdrukute vahelist ebavõrdsust hariduses, tegeledes selle nimel süsteemselt ja eesmärgistatult. Juhend peaks andma lähtekohad arusaamale, et igaüks saab oma suhtumise ja käitumise kaudu muuta paindlikumaks soorollide piire, edastada sotsiaalseid väärtusi ja hoiakuid, mis on poistele ja tüdrukutele vajalikud täisväärtuslikuks elamiseks demokraatlikus ühiskonnas.

Materjali esimeses osas tutvustatakse üldisi põhimõtteid sugupoolte aspekti arvestamiseks, sooliste stereotüüpide olemust ja seadusesätteid, mis võimaldavad vabaneda sooneutraalsusest. Teine osa tutvustab samm-sammulist soolise võrdõiguslikkuse edendamise kava koostamist haridusasutuses. Kolmas osa juhatab analüüsima koolielu üksikuid valdkondi ja tutvustab seniseid tähelepanekuid ning uuringute tulemusi. Lisatud on taustmaterjale, sõnaseletusi ja konkreetseid juhiseid andmete kogumiseks, mille alusel hinnata olukorda sugupoolte aspektist.

Juhendi koostamisel on silmas peetud, et esitatav materjal aitaks lasteaia ja kooli igapäevapraktikas rakendada sootundlikku lähenemisviisi. Kui käesolev juhend äratab uudishimu ja suunab otsima soouuringute ja sootundliku pedagoogika alaseid materjale, on täidetud ka selle teine eesmärk.

Juhendi väljatöötamisel on lähtutud Euroopa Liidu haridus- ja koolituspoliitika kaasaegsetest suundumustest Euroopa Liidu liikmesmaades, teistes riikides läbiviidud uuringutest ning väljatöötatud juhendmaterjalidest.

Loodan, et esitatud materjal suurendab lugejas usku, et süstemaatiline ja eesmärgipärane poiste ja tüdrukute õiguste, vastutuste, võimaluste ja kohustuste võrdsuse nimel tegutsemine loob eelduse positiivseteks muutusteks nii õpitulemustes, käitumises kui kooli õhkkonnas ning aitab leida paremaid lahendeid lasteaia või kooli poolt püstitatud sihtide elluviimiseks. Või siis vähemalt kummutab hirmud ja hoiakud, mis takistavad kaasaegsete teadmiste omandamist.

Head kaasamõtlemit!

I SUGUPOOLTE ASPEKTI OLULISUSEST HARIDUSES

*“On vaja uut mõtteviisi, et lahendada probleeme, mis on tingitud vanast mõtteviisist”
Albert Einstein*

Pealtnäha ei saaks meie kiiresti muutuvast maailmast haridusasutusi küll nimetada konservatiivseteks. Muudetakse haridussüsteemi, õppekavu, eeskirju ja norme. Tutvustatakse uusi õppemeetodeid, pakutakse pea piiramatuid infotehnoloogilisi lahendusi ja võimalusi, mis lisavad üha rohkem kohustusi kasvatajatele ja õpetajatele...Tulevikku ei oska ennustada keegi.

Hulgast hariduspoliitilistest suunadokumentidest on aga raske leida, milliseid inimesi ja milliste väärtuste ning eesmärkide nimel peaks lasteaiad ja koolid ette valmistama. Arvukatest strateegiatest, kavadest ja seisukohtadest ei selgu ka see, millised on hariduse valdkonna põhiväärtused, millest lähtuda.

Koolielu argipäeva häirivad probleemid aga jäävad oma põhiolemuselt ikka samaks kõik ei õpi hästi, keegi kukub koolist välja, kellelgi on raskusi normide täitmise ja käitumisega. Eestis on nendeks enamasti meessoost õpilased - poisid.

1.1. Poiste probleemid ja sooneutraalsus

Räägitakse ja kirjutatakse enamasti sellest, mida kõik isegi teavad:

- poistel on rohkem õppimis- ja käitumisraskusi kui tüdrukutel;
- enamasti on poisid need, kes suunatakse Tootsi klassi, rahuklassi, abiklassi või tasandusklassi;
- poisid on huvitatud pigem reaali- ja tehnikavaldkonna ainetest ning nad on tugevamad tehnikaga ringikäimises.

Kõik see peegeldub ka arvudes:

- põhikoolist väljalangenute hulgas on enam kui 70 % poisse, ja sama suur on see osakaal olnud juba kümne viimase aasta jooksul;
- klassikursust jääb kordama kaks korda rohkem poisse kui tüdrukuid;
- põhikooli lõpueksamid sooritab headele hinnetele 2/3 tüdrukutest ja ainult veidi üle poole poistest;
- üldkeskharidusega inimeste hulgas on 40 % poisse, samuti kõrghariduses, kus naised on üle 60 %.¹

Kõik muretsevad poiste pärast ja õigustatult. Ja kõik räägivad kaasa, sest õpetamises ja koolielus oskab igaüks meist kaasa rääkida - mis on valesti ja mis võiks olla teistmoodi. Probleemi ilmselgelt nähakse, meedia mõjutab avalikkuse arusaamist küsimustega: " Kas naisõpetajad on süüdi sellest, et poisid koolist välja langevad?"; "Kas selleks, et mehed kooli tuleksid, peaks neile rohkem palka maksma?".

Eestis kehtivad **eelarvamused**, millega püütakse selgitada poiste väljalangevust koolist:

- Suur naiste osakaal lasteaias ja koolis mõjub poistele negatiivselt
- Kõik algab perekonnast....
- Tegeleda tuleb peamiselt poistega

Esimene seisukoht ülehindab meeste tähendust hariduse valdkonnas ilma, et määratleks, mida siis mehed saaksid teha sellist, milleks naised suutelised pole? Pole ka uurimustel põhinevat tõendusmaterjali, et õpetajaskonna suurem sooline tasakaal mõjutaks näiteks poiste paremat toimetulekut.² Lapsed kujundavad

¹Naised ja mehed 2007. Statistikaamet, Tallinn, 63 lk.

²*Gender and education: the evidence on pupils in England*
www.dcsf.gov.uk/research/data/uploadfiles/RTP01-07.pdf

oma sooidentiteeti ka muinasjututegelaste ja meediakangelaste abil. Arvamused, et poisid vajaksid hoopis teistmoodi õpetamist, rohkem meesõpetajaid jms. saadavad selge sõnumi sellest, nagu oleksid kõik poisid ühesugused, kes diametraalselt erinevad tüdrukutest või vastanduvad naisõpetajatega.

Püsib uskumus, et maskuliinsus on vaid üks kindel tunnuste kogum, mis ei saa ega tohigi muutuda – maskuliinne mees peab ühiskonnas endiselt aktsepteeritud arusaama kohaselt olema agressiivne, emotsioonivaba, domineeriv, saavutustele ja karjäärile orienteeritud perekonna ülalpidaja (nt. Connell 1995, Fausto-Sterling 1997, Petersen 1998). Ettemääratud rollist kõrvalekaldumine toob kaasa nii sanktsioonid madala ühiskondliku positsiooni ning normist hälbiva mehe mitteaktsepteerimise näol kui ka inimese enda negatiivse enesehinnangu, ebakindluse ja probleemse käitumise (nt. vägivaldne, ennasthävitav või suitsidaalne käitumine jne.).

Dagmar Kutsar. Mees sotsiaaluuringu subjektina

Ka see, et kõik algab perekonnast, on liiga lihtsustav seisukoht. Laps määratleb küll oma soo enda jaoks esimese paari eluaasta jooksul, aga perekond ei ole nii tugev, et kogu vastutuse õppimise ja kasvamise eest võib temale panna. Pere ja selle suhtlusringi kõrval on olemas ka tegelikkus ja selles jagunenud soorollid, mida laps näeb. Üha suurenev osa on audiovisuaalsel meedial, filmidel, mänguasjade ja rõivaste tootjatel, mängudel ja raamatutel.

Perekonnas kehtivate käitumisnormidega on ehk otseselt või kaudselt seotud laste vägivaldne käitumine või selle ohvriks langemine. On teada, et pea igas viiendas peres esineb paarisuhte vägivalda.³

Eestis kehtivate arvamuste kohaselt tuleb tegeleda grupiga, st. poistega, kellel on probleeme. Üldlevinud on väited ja soovitusel, mis kõlavad tütarlaste suhtes otseselt diskrimineerivalt, näiteks "esitada materjale, mis sobivad enam poistele" või "koolis võiks igale juhiomadustega poisile olla eriline liidrikoolitus" jms.

Lihtsam on käsitleda soolisi erinevusi hariduses ja eriala- ning kutsevalikutes loomuomastena, stereotüüpselt ja lihtsustatult. Olukorras, kus tundub, et me seda ei kontrolli, ei suuda korraga kõike teada ja pole aegagi süveneda, ongi turvaline pöörduda müütide ja stereotüüpide poole.

Michael Kimmel, kes on uurinud soolisuse olulisust ühiskonnas, on ütelnud, et kõige õõvastavam on kuulda väljendit „poisid on poisid..." haridusringkondades. See väljend kannab selget sõnumit, et midagi pole parata, loodusega on nende õpimotivatsioon ja käitumine paika pandud. Arvamused ja seisukohad, kus rõhutatakse poiste ja tüdrukute nn. "loomuomaseid" erinevusi, süvendavad ebavõrdsust ja ei sunni ka midagi eriti ette võtma ega muid võimalikke põhjuseid otsima.

Nn. „poiste probleemid" hariduses pole ainuomane ainult Eestile. Aastakümnete jooksul on otsitud neile lahendusi teiste riikide uurijate poolt, aga seni pole leitud mingeid erilisi õppe- ja kasvatusmeetodeid, mis vähendaksid erinevusi tüdrukute ja poiste õppeedukuses - väga hea õpetaja võib tõsta nii poiste kui ka tüdrukute õppeedukust. Ei ole olemas poiste-sõbralikku pedagoogikat, see, mis on hea ühele soogrupile, on hea ja tõhus ka teisele. Küll viidatakse aga seaduspärasustele, et kui koolis suudetakse ohjeldada rämedat maskuliinsust ja püsivalt järgida põhiväärtusi, eetilist käitumist, paraneb ka poiste edasijõudmine. Neid, kellel jääb demonstratiivselt väljapakutud mehelikkuseta vajaka enesehinnangus, aidatakse leida alternatiivseid käitumismalle.⁴

Kõik on nõus väitega, et Eesti hariduses tuleks enam tähelepanu pöörata juba algklassides ilmnevale poiste ja

³Pettai, I. Naistevastane vägivald teadvustamata probleem Eestis. Eesti inimarengu aruanne 2002. Allalaaditud: <http://lin2.tlu.ee/~teap/nhdr/2002/PDF/EIA%202002%203.3.pdf>

⁴Gender and education: the evidence on pupils in England www.dcsf.gov.uk/research/data/uploadfiles/RTP01-07.pdf

tüdrukute tulemuste suurele erinevusele, aga vähesed julgevad tõstatada küsimuse kas mitte meilgi ühiskonnas kehtivad sotsiaalsed väärtused, maskuliinsuse normid või muud sugupooltega seotud tegurid, sh. sooline ebavõrdsus neid erinevusi ei põhjusta.

Aga ühiskondlikus plaanis on oluline igivana küsimus, mis määral aktsepteerida "loodust" kui teatud sotsiaalse käitumise õigustust ning kas ja mis viisil rakendada ühiskondlikku ja kultuurilist kehtestamist. See küsimus läbib kõiki ideoloogiaid ning ka praegusi elusituatsioone alates kooliahistamisest ja lõpetades alkoholipoliitikaga. Nii elukogemus kui ka statistika veenavad selles, et praegu on ülim aeg pigem positiivsete normide kehtestamiseks kui bioloogilise põhjaga vabadusideoloogia viljelemiseks. Kultuur ongi (ka) kehtestamine ja kehtestatud normist saab ajapikku omaks võetud norm.

Evi Arujärv. Nõrgemast (?) poolest. Eesti Päevaleht. 17. oktoober 2008

Kinni hoidmine vanast mõtteviisist et loodus on kõik paika pannud või usust, et inimene ise indiviidina otsustab kõik oma „vaba tahte“ kohaselt, on aga vastuolus suundumustega demokraatlikuma, õiglasema ja sooliselt võrdsema ühiskonna poole.

Mõistet *sooline võrdõiguslikkus* poiste probleemidega tavaarusaamade kohaselt ei seostata, sest seda peetakse naiste probleemiks. Ometi on just soolise võrdõiguslikkuse seaduses sätted, mis aitavad ehk veidi lahendada ka poiste koolist väljalangevust, sest seadus kehtestab nõude arvestada sugupoolte aspekti hariduses.

Pikka aega on valitsenud ettekujutus, et igasugune õpetus ja kasvatus peab olema sooliselt neutraalne. Õpilaste soole (soolisusele) on lausa püütud mitte tähelepanu osutada. Õpilased on olnud sootud olendid, keda on üritatud suruda õpilase rolli ja kellelt on nõutud õppekava läbimist ning etteantud õpilase rolli täitmist. **Sooneutraalse lähenemise** puhul eeldati, et see tagabki võrdse kohtlemise ja võrdsuse.

Enamik pedagoogidest ei ole oma pedagoogilise staazi jooksul saanud soo-alast koolitust ega kokku puutunud erialakirjandusega teemal: poiste ja tüdrukute erinevad õppimis- ja toimetulekuviisid. ...Enamik õpetajatest ei peaagi soolist aspekti piisavaks põhjuseks, et sellesse süveneda, sellealast koolitust peetakse ülearuseks.

Tiina Pihlak. Õpetaja tegevus poiste toimetuleku mõjutajana soolisest aspektist lähtuvalt. Tallinna Ülikool.

Põhjuseid pole vaja otsida kaugemalt kui paarikümne aasta tagant - *sugu* kui ühiskonda struktureerivat kategooriat Nõukogude Liidus ei tähtsustatud. Sugu elimineeriti teoorias täiesti, see oli isiksuse omadus, mis olulistes küsimustes ei omanud mingit tähendust. Ideoloogiliselt aitas see hästi varjata naiste madalamat staatust ja võrdsuse puudumist tegelikkuses. Totalitaarne süsteem seadis normiks mehe ja mehelikkuse, naises nähti elanikkonna taastootmiseks vajalikku vahendit ja odavat tööjõudu. Süsteem halvas ka poisse oma sunniga saada sõduriks - kodumaa kaitsjaks, kaugeks või karmiks isaks ja koduseks türanniks, riigi hüvanguks töötavaks tööorjaks.

Ametlik nõukogude ideoloogia kuulutas naiste ja meeste võrdsust. Tõepoolest, enamik nõukogude naisi töötas, nende lääne suguõed aga pidid (või said) piirduda pelgalt koduperenaise rolliga. Samas ei tähendanud naiste suur nõukogudeaegne tööhõive seda, et naistele oleksid olnud meestega võrdselt avatud kõik elukutsed ja ametikohad. Enamik naisi-töökangelasi tegi rasket füüsilist tööd, mitte ei võimutsenud partei või tootmisettevõtete juhtkondades. Pereelu korraldamisel olid nõukogude naistele abiks küll lasteaiad ja riiklik meditsiin, kuid kas võrdusprintsip ka koju laienes, on omaette küsimus. Nõukogude aabitsapildidelgi oli ikka ema see, kes keetis-koristas ning isa see, kes lehte luges ja televiisorit vaatas. Vähe sellest - tütar pidi nõusid pesema samal ajal kui perepoeg konstruktorit kokku pani. Koduperenaise roll Nõukogude Liidus oli ka tunduvalt koormavam praegusest: paljuski just naise leidlikkusest sõltus see, kas pere oli korralikult toidetud-kaetud ning selleks oli vaja osata õmmelda, kududa, aeda pidada, marju ja aedvilju korjata, hoidiseid teha ja muidugi jõuda seista lõpututes järjekordades. Ning seda kõike ilma tarbimiskultuuri poolt pakutud "lohutusteta", mida nautis tema lääne suguõde. Pole siis ime, et ametlikult kuulutatud võrdsusideoloogia tugevasti diskrediteeritud sai.

Leena Kurvet-Käosaar, Raili Põltsaar. Feminismihirmul suured silmas. Tilliga ja tillita

Mida rohkem on mujal tegeletud sooidentiteedi kujunemise, õppeedukuse, tööturul toimetuleku ja soolise ebavõrdsuse küsimustega, seda enam on hakatud mõistma, et nähtustest sügavamalt aru saamiseks on vaja appi võtta sootundlikke käsitlusviise.

Sugu on ühiskonna põhikategooria, mis määrab paljuski inimese elutee, aga Eesti laste- ja noorsoopoliitikas puudub sugupoolte aspekt täiesti. Sooliselt neutraalne lähenemine ei arvesta neid soolisi erinevusi, mida poisid ja tüdrukud hakkavad omandama oma esimestest eluhetkedest peale. Keskendumine eelkõige õppeedukusele võib olulised kasvatuses eesmärgid ja mõjutusvõimalused märkamata jätta. Sootundlikuma pedagoogika vajalikkust on tõstatanud alles üksikud teadlased.^{5,6,7}

Poisid lähevad hoopiski koolist, lähtudes kitsastest maskuliinsetest väärtustest, nagu füüsiline jõud, võimukus, vägiteod avalikus ruumis ja kui palju kellegi pea kannab. Kool pole selliseid hoiakuid muutnud, vaid pigem kinnistanud

Tiiu Kuurme. Päevaleht. 19. september 2008

Soolisus on omane igale inimesele. *Sugu* ei tähenda mitte ainult inimeste bioloogilis-füsioloogilisi erinevusi, vaid ka kultuurilisi tavasid, norme ja väärtusi, mis määravad naiseks ja meheks olemise tingimusi. Nende kahe aspekti eristamiseks on inglise keeles kasutusele võetud kaks mõistet - sex ja gender. Eesti keeles saame rääkida *bioloogilisest soost*, mis on seotud kehalise arengu ja geenidega, ja *sotsiaalsest soost*, mis sõltub sotsiaalkultuurilistest teguritest ning naiste ja meeste rollide ja võimujaoitusega seotud ootustest ühiskonnas. *Sotsiaalse soo mõiste* osutab kõigele, mis assotsieerub kellegi sooga antud ühiskonnas. See hõlmab nii rolle, tegevusi, eelistusi ja teisi tunnuseid, mis on või mida ühiskond eeldab olevat tüüpilised meestele või naistele ning samuti sugudevahelisi võimusuhteid.

Ühiskonna põhikategooriana on *sugu* ja *soolisus* selliseks põhitaljeks, mis mõjutab kõiki sotsiaalseid protsesse, sest selle alusel jagatakse inimesed ühiskonnas kaheks kõige suuremaks teineteisest eristuvaks sotsiaalseks rühmaks. *Soo* kategooria on rahvuse ja kultuuriga võrdväärne kategooria, sest määrab samuti ära selle, millise hariduse inimene saab, millise elukäigu valib, millise töö ja millise palga saab. Ei ole mingit valdkonda, kust *soo* kategooria puuduks või kus see, kas inimene on naine või mees ei mängiks mingit rolli.

Kuni me soolisest ebavõrdsusest midagi ei tea: mis see on, kuidas see avaldub, millised on põhjused, millised tagajärjed, siis meil on vähe võimalusi sellega tegelemiseks. Kui me aga uurime, mida sooline ebavõrdsus ja soorollid endast kujutavad, millised on nende avaldumisvormid ja võimalused nende käsitlemiseks, saame nii mõndagi ise ära teha.

Kas me aga teame, millised seisukohad takistavad tänapäeval edasilikumist? Enamasti ei tea. Inimesed on harjunud igapäevaste arusaamadega ja arvavad, et nii peabki olema. Selline suhtumine püsib niikaua, kuni tõuseb keegi ja räägib, et nii on halb ja teisiti on parem. Siis võivad alata muutused. Sama skeem kehtib ka naiste ja meeste võrdsete võimaluste kohta elus.

Jaan Mikk. Eessõna kogumikule Soorollid õppekirjanduses

Sootundliku/sooteadliku pedagoogika lähtekohaks on tõdemus, et *sugu* ei tähenda ainult bioloogilisi erinevusi ja et *sugu* või sugupooled on sotsiaal-kultuuriline konstruktsioon, millega iga tüdruk ja poiss ennast kasvamise käigus võrdleb. Sooteadlik pedagoogika võtab arvesse soorolle ja soostereotüüpe, mis on õpitud konkreetses kultuurikeskkonnas keele, kogemuse või meedia kaudu.

Sootundlikkuse all mõistetakse oskusi ja teadmisi, mida on vaja, et märgata naiste ja meeste vajaduste ja

⁵Kuurme, Tiiu. Miks kool poistele ei meeldi? Eesti Päevaleht. 19. September 2008,

⁶Kuurme, Tiiu. Palgaarmee naisena sündinutele. Ariadne lõng 2005/2006 nr. 1-2. lk. 130-137

⁷Leino, Mare. Kas kolm ikka on koolipoisi number? Õpetajate Leht, 16.jaanuar 2009

suhtlemisviiside erinevusi, sooidentiteedi kujunemist, ebavõrdset kohtlemist või soolist ebavõrdsust tingivaid struktuure.

Sooteadlikkus ei tähenda ainult soorollidest teadlik olemist, vaid ka seda, et ollakse teadlik ühiskondlikest stereotüüpidest, teoreetilistest käsitlusviisidest soolise ebavõrdsusega seotud probleemide uurimisel, soolise võrdõiguslikkuse poliitikatest jms.

Õppe- ja kasvatustöö käigus saab laste ja õpilaste endi soolisuse konstrueerimist teatud määral teadlikult suunata. See on üks olulisemaid aspekte, mis eristab kooli muudest sotsialiseerimisagentidest.

Sootundlik vaatenurk ja mõtteviis aitab näha tüdrukute ja poiste, naiste ja meeste erinevaid vajadusi erinevatel vanuse- ja eluetappidel. Ka kooli õpikeskkond ja õppemeetodid peaksid arvestama mõlema sugupoole vajaduste ja ootustega. Seejuures ei ole eesmärgiks sugudevaheliste erinevuste ja erineva staatuse süvendamine, vaid vastupidi - olukorra saavutamine, kus poiste ja tüdrukute, naiste ja meeste õigused, kohustused, võimalused ja vastutus oleksid võrdsed.

Kahe sotsiaalse grupi - naiste ja meeste võrdsust mõõdetakse enamasti statistiliste andmete alusel. Soolise ebavõrdsuse näitajate poolest kuulub Eesti mahajäänudate hulka Euroopa liikmesriikide hulgas.⁸

See, millised on ühiskonnas sugudevahelised suhted, kui jäigad on ootused tüdrukute ja poiste, naiste ja meeste sotsiaalsetele rollidele ja võimusuhetele, määrab paljuski ära selle, kas ühiskond ka muudes suhetes hindab ainult võimu- ja alluvussuhteid või tolerantsust ja partnerlust. Lõppkokkuvõttes ka selle, kas inimesel on hea selles riigis elada või mitte.

Sugude võrdsus on *põhimõte, põhiline inimõigus ja väärtus*, milles on kokku leppinud kõik EL liikmesriigid. *Sooline võrdõiguslikkus* e. naiste ja meeste õiguste, võimaluste, kohustuste ja vastutuste võrdsus on *üldine hüve*, mis on vahetult seotud *demokraatia, õigluse, ühiskonna arengu ja jätkusuutlikkusega*. Sooline võrdõiguslikkus on sotsiaalne väärtus.

On ju ebaõiglane, et Eesti keskmiselt kõrgema haridusega naised saavad veerandi võrra vähem tasustatud. Ehk selleks, et teenida meeste aastapalk, peaksid naised töötama aastas mitte 12 vaid 15 kuud. Kui ühiskonnas tekiks laiemad arutelud selle kohta, miks meesjurist saab veerandi võrra kõrgemat tasu kui naisjurist või miks meeskoka töötasu on lausa kolmandiku võrra suurem naiskoka töötasust, hakataks ehk kergemini nägema ka neid laiemaid sotsiaalseid probleeme, mida sugude erinev väärtustamine kaasa toob.

Peaaegu kõik on nõus põhimõttega, et soo alusel ei tohi kedagi diskrimineerida, aga mida see tähendab, ei teata. Alates 2004. aastast on küll igapähele, kes tunneb, et teda tema soo tõttu on ebasoodsamalt koheldud, võimalus anda asi kohtusse ja kaitsta oma põhiõigust. Kuigi igapähele on võimalus oma individuaalseid põhiõigusi kaitsta, ei piisa sellest ühiskonna mõjutamiseks. Eestile on iseloomulik, et oma põhiõigusi paljuski ei teata ja nende rikkumisi ei tunta ka ära. Nagu näitab Justiitsministeeriumi uuring,⁹ teab vaid 1 % elanikkonnast, et õigus võrdsele kohtlemisele on iga inimese üks põhiõigusi. Uurijad rõhutavad, et viiendik vastajatest ei suutnud iseseisvalt meenutada ühtegi põhiõigust ja oletavad, et tõenäoliselt ei ole märkimisväärselt suur osa elanikest võimeline ka iseseisvalt ja ilma suunavate küsimusteta seostama erinevaid elulisi situatsioone põhiõigustega.

⁸Report on equality between women and men 2008

(2008). European Commission. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2008. 36 lk.

⁹Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. Tallinn 2007. Õiguspoliitika osakond, Justiitsministeerium. Allalaaditav:

<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=30815/Eesti+elanike+%F5igusteadlikkuse+uuring.pdf>

Kui tutvuda 2005. aasta gümnaasiumiastme ühiskonnaõpetuse õpikuga, torkab silma asjaolu, et väga vähe tähelepanu on pööratud põhiõiguste, vabaduste ja kohustuste selgitamisele Eesti kontekstis. Inimõiguste teema on väga üldiselt avatud viiel leheküljel 209st.

Õiguslased selgitused seonduvad õpikus läbivald peamiselt demokraatliku õigusriigi alusstruktuuride tagamisega ning seega riigi- ja haldusõigusega (nt valimised, valitsemine ja avalik haldus, rahvusvaheline õigus), kuid kõrvale on jäetud paljud inimest iga päev isegi vahetumalt puudutavad küsimused, mis kuuluvad era- või kriminaalõiguse valdkonda“.

Allar Jõks. Taagepera kogumik. http://www.eas.edu.ee/Taagepera_kogumik/Taagepera_kogumik_eesti.pdf

Ühinedes Euroopa Liiduga võttis ka Eesti enda üheks arengueesmärgiks ühiskonnas väljakujunenud soolise ebavõrdsuse kaotamise ja soolise võrdõiguslikkuse edendamise^{10, 11}; seega põhimõtte, et ühiskonna arengu eesmärgiks on olukord, kus naistel ja meestel on tegelikkuses võrdsed õigused, kohustused, vastutused ja võimalused kõigis ühiskonnaelu valdkondades. See ei tähenda erinevuste kaotamist, vaid lähtumist põhimõttest, et poiste ja tüdrukute, naiste ja meeste erinevus ei tohi olla põhjuseks nende erinevale väärtustamisele ühiskonnas. Üheks selle eesmärgi saavutamiseks on muuhulgas vaja mitmekesistada mõlema sugupoole haridus- ja kutsevalikuid ning muuta paindlikumaks kitsaid soorollimudeleid^{12, 13}, vabaneda stereotüüpsetest eelarvamustest ühiskonnas.

Hea kasvatus ja õpetamine peaks põhimõtteliselt vabastama piiravatest stereotüüpsetest ettekujutustest ja aegunud rollimudelitest, aitama õpilastel avastada enda tugevamad küljed ja võimed, aitama leida õpilast isiklikult huvitavad ja talle sobivad õppimisviisid. Igal poisil ja tüdrukul, mehel ja naisel on õigus kasvada omanäoliseks, teostades eneses parim. Sootundlik kasvatus ja õpetamine rõhutavad positiivseid külgi mõlema soogrupi sooidentiteedis, vähendades sugupooltevahelisi pingeid ja vastandamisi.

1.2. Ühiskonnas kehtivad soolised stereotüübid

Kitsad sugupooltega seotud hoiakud ja rollimudelid elavad märkamatu meie igapäevases käitumiskultuuris.

Sotsialiseerimise käigus õpetatakse soostereotüüpide kaudu last käituma oma soorollis kohaselt. Varasest lapsepõlvest noorukieani kasvatatakse lapsi tavaliselt stereotüüpsete ettekujutuste ja ühiskonnas kehtivate ootuste kohaselt. Näiteks toimub see mänguasjade kaudu, mida lapsele ostetakse/kingitakse. Poisi ja tüdruku eluteel on sotsialiseerijateks lasteaed ja kool, kus täiskasvanute erinev suhtumine tüdrukutesse ja poistesse ja samasooliste sõprade/kaaslaste grupp mõjutab lapse arusaama soorollidest. Väga suur osa sotsialiseerijana on meedia. Meedia võimendab soolisi stereotüüpe, mis kujundavad avalikku arvamust, ja kannab niimoodi ühiskonnas edasi aegunud arusaamu, mis ei vasta muutnud reaalsusele.

Kui ikka ümberringi peetakse ainult meeste omaseks seikluslikkust, domineerivust, ratsionaalsust, iseseisvust, individualismi ja tugevust, siis ju hakkavadki poisid endas arendama individualistlikku teadvust, mehelikku ekstravertsust, mina-keskset mõtlemist, oskust suhelda avalikkusega. Ja kui „õige naise“ rollidega seostatakse alalhoidlikkust, allaheitlikkust, emotsionaalsust, koostöövalmidust, nõrkust, abivalmidust, siis ju tüdrukud peavadki ümbritseva keskkonna ootuste kohaselt arendama endas sotsiaalset teadvust, introvertsust, meie-keskset mõtlemist, oskust suhelda intiimsfääris.

¹⁰EÜ asutamislepingu artikkel 2, artikli 3 lõige 2 ning artiklid 137 ja 141

¹¹Euroopa Liidu põhiõiguste harta

¹²Euroopa komisjoni naiste ja meeste võrdõiguslikkuse juhised 2006/2010 (KOM(2006)0092) ja nende mõju hinnang (SEK(2006)0275);

¹³Soolise võrdõiguslikkuse Euroopa pakt, mille võttis vastu Euroopa Ülemkogu oma 23. ja 24. märtsi 2006. aasta Brüsseli kohtumisel

Soostereotüübid mitte ainult ei määratle, millised naised ja mehed on, vaid kirjutavad ka ette, millised nad peavad olema. Soolised stereotüübid kehtivad mehelikkuse ja naiselikkuse kohta, meestele ja naistele sobivate pere- ja ametirollide kohta, naistele ja meestele sobivate tööde sisu jms. kohta.

Naiselikkuse ja mehelikkuse kohta kehtivad stereotüübid on normatiivsed ja suhteliselt püsivad ettekujutused naistele ja meestele omastest somaatilistest, psüühilistest ja käitumuslikest omadustest, mis tähtsustavad üle sugude psühhofüsioloogilisi ja sotsiaalseid erinevusi, omistavad enamasti meestele aktiivsema, naistele passiivsema rolli ja on indiviidi jaoks nagu etteantud etalonmudelid, millega peab ennast kohandama. (Näiteks naise peetakse meestest emotsionaalsemateks, sõltuvamateks, alistuvamateks, irratsionaalsemateks, viisakamateks jne. Mehi peetakse naistest domineerivamateks, sõltumatumateks, agressiivsemateks, objektiivsemateks, mõistlikumateks.)

Stereotüübid soole sobivatest pere- ja ametirollidest peavad naiste peamiseks sotsiaalseks rolliks emaks, perenaiseks ja hoolitsejaks olemist, mehi aga määratletakse pigem nende ametirollide järgi. Sellised stereotüübid "kirjutavad" meestele ette professionaalse edukuse, naistelt aga „nõuavad“ suhetele orienteeritust. (Mehe kodu on maailm, naise maailm on kodu...)

Samalaadsed on ka hoiakud ja *stereotüübid töö sisu kohta*. Traditsiooniliselt eeldatakse, et naised töötaksid pigem teenindajatena, st inimsuhetega seotud sfäärides - tervishoius, hariduses ja nn. instrumentaalset sfääri - loov, juhtiv töö - peetakse meeste jaoks sobivaks.

Soostereotüüpe süvendav õpikutekst:

Läbi aegade on kodusoojuse kandjaks olnud ikka naine. Loodus on naisele andnud võime muuta nelja seinaga ruum õdusaks koduks. Naisel lasub ka ürgne kodust saatja, ootaja ning vastuvõtja roll.

Laste kasvatamine on naisele eneseteostus, naisel on mehe ees teatud eelis: naine võib end alati teostada ka perekonnas, luues kauni ja turvalise kodu, kasvatades lastest elujõulised ning isikupärased inimesed, toetades meest tema tegevuses; mees seevastu vajab eneseteostusvõimalusi kodust väljaspool.

Annuk, T. (1999). Perekonnaõpetus: 11. klassi õpik. Tallinn: Koolibri.

Nagu kõik stereotüübid, on ka soostereotüübid lihtsustavad, kokkuleppelised ja ajas muutuvad, skemaatilised ja deklaratiivsed, ilma vasturääkivusteta, hinnangulised ja väärtuselise varjundiga (üleväärtustades meestega seonduvat), suhteliselt püsivad ja ebatäpsed.

Kehtivad stereotüübid orienteerivad naise ja mehe valima vastavaid elustrateegiaid, käitumisstiile, suhteid teistega. Soolised stereotüübid piiravad isiksuse vaba arengut, sest „sunnivad“ arendama omadusi, mis on vastupidised teisele soole ja mis kindlasti eristavad neid vastassoost. Tüüpiliselt naiselikud isiksuseomadused, pererollid, reproduktiivne tegevus määravad ära naiste madalama sotsiaalse staatuse, väiksema prestiiži, väiksemad ressursid ühiskonnasüsteemis. „Tõelise mehe“ omadused - tööalane edukus, ettevõtlikkus, karmus, võistluslikkus - määravad meeste kõrgema sotsiaalse staatuse, prestiiži ja ühiskondliku tunnustuse.

Soostereotüüpe iseloomustab see, et nad alati *vastandavad mehi ja naise*, kindlustades meeste *domineeriva* positsiooni (suurema väärtustatuse).

Stereotüüpidel on suur sisendusjõud.

Queenslandi (Austraalia) teadlaste katsest selgus, et naiste nimetamine halbadeks autojuhtideks on iseennast kinnitav oletus, sest sellise sildistamise tagajärjel hakkavadki naised autot juhtides rohkem vigu tegema; vigade hulk suureneb kahekordseks, kui naisjuhile öelda, et

mehed on paremad autojuhid kui naised;

168-st naistudentest pooltele öeldi, et uuringu eesmärgiks on uurida välja, miks naised on kehvemad autojuhid kui mehed. Teisele poolele öeldi aga, et uuritakse autojuhtimisega seotud mentaalseid protsesse. Simulaatoriga läbiviidud katses „põrkasid“ peaaegu pooled esimese rühma katsealustest kokku ootamatult auto ette astunud hajameelse jalakäijaga, teise grupi katsealustest aga ainult kolmandik. Vigu tehti rohkem ka siis, kui juhtimise ajal anti lahendada grammatiline test. Seega paneb halvaks juhiks nimetamine autojuhile peale vaimse pinget, mis on sarnane ülesannete lahendamisega

Kõige tundlikumad kinnistunud soorollide ja stereotüüpide suhtes on lapsed, noored tüdrukud ja poisid, kes ei oska ümbritsevat kriitiliselt hinnata ning keda jätkuvalt kasvatatakse jäikade poistele ja tüdrukutele kehtivate erinevate normide alusel. Mitmeid norme ja käitumismudeleid, mida läbi praeguse hariduse noortes kinnistatakse, saab aga paindlikumaks muuta, kui olla neist teadlik.

Kultuurikontekst loob pidevalt pilti ideaalsest mehelikkusest, milleni tavainimene ilmselt ei jõua (ämblikmeheks?). Mehelikkus kui kultuurikontekstist tulenev ideaal ei ühti alati isikliku kogemusega.

Karmid nõuded ja kõrged ootused on raskem üle elada nendel poistel, kellel on murdeeaks välja kujunenud selged stereotüüpsed seisukohad mehelikkusest ja meeste sobivatest käitumisviisidest. Kui sellised aga endas „pettuma“ peavad, valivadki nad ennasthävitava käitumise (narkomaania, joomine, vägivald). Sest vägivald on kõige tõhusam võimu kehtestamise viis...¹⁴

Järelikult tuleb analüüsida, kuidas ilmnevad domineerivad maskuliinsuse/feminiinsuse vormid lasteaias ja koolis, kuidas lapsed ja noored ise enda soolist identiteeti kujundavad, uurida olemasolevaid soo- ja võimusuhteid lasteaedades ja koolides kui organisatsioonides/asutustes, ja argielus ilmnevates sotsiaalsetes suhetes.

Õpetajadki toovad välja soorollidel põhinevad stereotüübid, liigitades ise poisid ja tüdrukud erinevate omaduste külge öeldes, et : tüdrukud on kiiremad, hoolsamad, püüdlikumad, poisid aga aeglasemad laisemad ja lohakamad.

Õpetajadki arvavad, et poisid on loogilisemad, ei nõustu tegema seda, millel ei näe mõtet, käituvad agressiivsemalt, soovivad end kehtestada, ootavad konkreetsemaid ülesandeid, keskendumisraskustega, pigem ärrituvad ja muutuvad õnnetuks kui paluvad abi, vajavad järeleaitamist või eraldi õppimistundi peale koolipäeva. Tüdrukute puhul üldiselt arvati, et: tuubivad, suurema üldistusvõimega, alluvad rohkem plaanile, kohusetundlikumad, kiiremini keskenduvad, usinamad, püüdlikumad, hoolikamad.

Tiina Pihlak¹⁵

Et olukorda parandada, tuleb juba õppekavades ette näha, et õpilastel endil oleks võimalik kriitiliselt analüüsida, mida tähendab poisiks ja tüdrukuks olemine praeguste väärtustega ühiskonnas, mõista soo sotsiaalset konstrueeritust ja ise teha teadmiste tuginevaid individuaalseid otsuseid (NB! Vaba tahe on müüt, seni kuni see pole teadlikult läbimõeldud ja argumenteeritud otsus). Õpilastel tuleb aidata püstitada küsimusi sotsiaalsete, struktuursete ja institutsionaalsete barjääride ja ebaõigluse kohta nii tütarlaste kui ka poiste suhtes. Ja loomulikult peavad nad teadma, mis on nende põhiõigused ja kohustused ning kuidas mitte rikkuda teiste inimeste põhiõigusi.

Kindlaks tuleb teha need nähtamatud barjäärid, mis takistavad õpilaste võimalusi areneda omanäolisteks, koolis käia, osaleda, ja oma haridusest võrdväärselt kasu saada.

Kindel ja jääv on see, et ka tulevikus sünnivad ning tulevad lasteaeda ja kooli poisid ja tüdrukud, kellest kasvatatakse mehed ja naised. Milliseid teadmisi ja oskusi, milliseid väärtusi kannavad nad edaspidi ning

¹⁴Kaini kasvatamine.

¹⁵Tiina Pihlak. Õpetaja tegevus poiste toimetuleku mõjutajana soolisest aspektist lähtuvalt. Allalaaditav: <http://www.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=303764/Tuge+vajav+%F5pilane+koolis.pdf>

millised saavad olema nende omavahelised suhted hiljem ühiskonnas, sõltub suures osas ka lasteaia- ja koolist. Niisiis saab haridus ja kasvatus omakorda mõjutada seda, mis suunas muutub ja areneb ning milliseks kujuneb ühiskond. Pole ju kahtlust, et lasteaial ja koolil, kus inimesed veedavad pea veerandi oma eluajast, on perekonna, sotsiaalse ja kultuurikeskkonna kõrval oluline osa sotsialiseerumisprotsessis. Sotsialiseerumise käigus kujunevad inimese identiteet, väärtused, tõekspidamised ja hoiakud, mis annavad talle koha ja rolli ühiskonnas, milles ta üles kasvab ja elama hakkab.

Et pedagoogidena olla selles protsessis aktiivne ja arukas osapool, peab teadma, millist ühiskonda me tahame ja rajame. Kas sellist, kus määrab elutee rohkem see, kas sünnitakse naise või mehega või sellist, kus elutee sõltub eelkõige isiku võimetest, oskustest ja isikuomadustest, kusjuures kõik noored saavad võrdväärse hariduse ja eluks ettevalmistuse? Vastus eelnevale annab erineva tähenduse kõigi laste- ja kooliea- ja koolide põhikirjades korduvalt väljendile „sooliste erinevustega arvestades“.

1.3. Seadusega sätestatud kohustus arvestada sugupoolte aspekti hariduses

Eesti on ühinenud arvukate õiguslikult siduvate rahvusvaheliste inimõiguste-alaste konventsioonidega. Kaasaegse inimõiguste kontseptsiooni kohaselt nähakse ühiskonna soolises kihistumises, kus kõike meestega ja mehelikkusega seonduvat väärtustatakse kõrgemalt kui naiste ja naiselikkusega seonduvat, mitte ainult barjääri tasakaalustatud inimarengule, vaid ka inimõiguste rikkumist.¹⁶

Euroopa riikides ja mujalgi on soolise ebavõrdsuse vähendamiseks

- 1) kehtestatud seadused, mis keelavad soo alusel diskrimineerimise,
- 2) rakendatakse erimeetmeid selleks, et parandada ajalooliselt ebasoodsamasse olukorda jäänud soogrupi olukorda ja
- 3) sätestatud kohustus kõikide otsuste puhul arvestada sugupoolte aspekti ja soolise võrdõiguse saavutamise eesmärki.

Enamasti on nende riikide seadustes ja muudes hariduspoliitilistes dokumentides sugude võrdsuse põhimõtte ja selle saavutamise eesmärk - sooline võrdõiguslikkus ka sõnaselgelt kirjas.

Alates 2004.a. kehtib Eestis *soolise võrdõiguslikkuse seadus*¹⁷, mis on kooskõlas rahvusvahelise õigusega ja mis kehtib kõigis eluvaldkondades, seega mõjutab vahetult haridussüsteemi kõiki institutsioone. Seadus keelab otsese ja kaudse soolise diskrimineerimise ja lubab rakendada positiivseid meetmeid ühe või teise soogrupi olukorra parandamiseks. (Täpsed mõistete määratlused ja normid on toodud lisas nr. 1).

Seaduses on öeldud, et naiste ja meeste võrdsed õigused, kohustused, vastutused ja võimalused on üldine hüve, seega eesmärk, mille nimel peaksid ka kõik ühiskonnaliikmed tegutsema. Selliseks eesmärgiks on kahe ühiskonnagrupi *tulemuste võrdsus*, tegelikult võrdne osalemine otsustamistasanditel, majandustegevuses, hariduses, tööturul jms.

Soolise võrdõiguslikkuse seadusega on loodud õiguslik alus sihipäraseks soolist ebavõrdsust vähendavaks ja võrdõiguslikkust edendavaks tegevuseks haridusvaldkonnas.

2004.aastal kehtima hakanud soolise võrdõiguslikkuse seadus sätestab haridusasutustele *normid*, mida tuleb

¹⁶ÜRO konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide kaotamise kohta

¹⁷Soolise võrdõiguslikkuse seadus(RT I 15.03.2005, 14, 73)

järgida oma õppe- ja kasvatustegevuses:

- ▶ järgida naiste ja meeste võrdse kohtlemise põhimõtet, et mitte rikkuda otsese ja kaudse soolise diskrimineerimise keeldu, mis kehtib kõigis ühiskonnaelu valdkondades;
- ▶ edendada soolist võrdõiguslikkust süstemaatiliselt ja eesmärgistatult;
- ▶ muuta vajaduse korral tingimusi ja asjaolusid, mis takistavad soolise võrdõiguslikkuse saavutamist;
- ▶ tagada, et õppekavad, kasutatav õppematerjal ja läbiviidavad uuringud aitavad kaasa naiste ja meeste (poiste ja tüdrukute) ebavõrdsuse kaotamisele ja soolise võrdõiguslikkuse (naiste ja meeste / poiste ja tüdrukute õiguste, kohustuste, vastutuste ja võimaluste võrdsuse) edendamisele;
- ▶ tagada, et nimetatavates kollektiivsetes otsustuskogudes oleksid esindatud mõlemad sugupooled.

Seaduses on sätestatud, et võrdse kohtlemise norme ja soolise võrdõiguslikkuse eesmärki peab silmas pidama õpilaste valikul, õppetöö korraldamisel, tulemuste hindamisel, aga ka seksuaalse ja soolise ahistamise ennetamiseks ja lõpetamiseks.

Juhul, kui haridusasutuses viiakse läbi uuringuid, on oluline, et need peegeldaksid ka soolist aspekti (sisaldaksid alati võrreldavaid statistilisi andmeid poiste ja tüdrukute lõikes).

Koolis ja lasteaias kui organisatsioonis mõjutab sugupool tööle värbamist, tasustamist, täiendkoolituse saamist, edutamist, osalust otsustamisel jms. Kooli kui organisatsiooni analüüsimiseks naiste ja meeste võrdse kohtlemise normide aspektist on soovitatav kasutada ettevõtete juhtidele koostatud soolise võrdõiguslikkuse edendamise juhendit.¹⁸

Kooli ja lasteaeda kui asutust või organisatsiooni puudutavad normid nais- ja meestöötajate tööle värbamise, võrdväärse töö eest võrdse tasustamise, edutamise, täiendõppe jms osas on toodud lisa nr.1.

¹⁸Kasu ja tasakaal: soolise võrdõiguslikkuse edendamise retseptiraamat Eesti ettevõtete juhtidele. Koost. Donlevy, Vicki; Silvera, Rachel. Tallinn, Sotsiaalministeerium 2007

II SOOLISE VÕRDÕIGUSLIKKUSE EDENDAMISE KAVANDAMINE

Väikeste sammudega suurte eesmärkide poole - tähendab palju võita ja vähe kaotada.

J. G. Seume

Sugupoolte aspekti arvestamine ja soolise võrdõiguslikkuse edendamine on seadustega sätestatud enamuses Euroopa Liidu riikides. Koolid ja õppeasutused on seaduste või poliitiliste otsustega kohustatud koostama soolise võrdõiguslikkuse saavutamisele suunatud tegevuskavu, strateegiaid ja poliitika (näit. Suurbritannias¹⁹;²⁰ Rootsis; Soomes²¹).

Edukamates lasteaedades ja koolides ei jää selliselt väljatöötatud dokumendid sugugi sahtlisse, vaid nende elluviimiseks ja uute tegevuste kavandamiseks uuritakse ja analüüsitakse erinevaid argielu tahke, näiteks:

- ▶ kuidas kasutavad lapsed, poisid ja tüdrukud ruumi - kus lapsed mängivad, kogunevad, koos või eraldi ja miks. Kaalutakse alternatiive ja praktilisi võtteid, et olukorda muuta ja ebaõiglust vältida;
- ▶ suhtlemistunnis, et teada saada, kas aeg klassipoolse aktiivsuse ja õpetaja jaoks on õiglaselt jaotunud. Kasutatakse lihtsat vaatlusmeetodit või videolindistust, et fikseerida, kes domineerivad tunni ajal, kelle (poiste või tüdrukute) peale kõige rohkem aega kulub;
- ▶ klassis juhtuvaid konflikte ja juhtumeid ja nende põhjal läbi viidud arutelusid;
- ▶ õpilaste, poiste ja tüdrukute väärtusi ja hoiakuid vägivalla ja ahistamise juhtumite, eriti seksuaalse ahistamise puhul, püüdes välja selgitada, millised hoiakud või rolliootuste kohased käitumised neid põhjustavad;
- ▶ õppetöös kasutatavaid tekste, et koos poiste ja tüdrukutega arutada näiteks seda, kuidas esitab stereotüüpset mehelikkust ja naiselikkust reklaam ja meedia;
- ▶ õpetajaskonna keelekasutust ja väljendusviise, et mitte rõhutada sugude erinevusi või sildistada lapsi mingite stereotüüpide järgi.

Alljärgnevas on suures osas toetunud just Suurbritannia, Soome ja Rootsi kogemustele ja suunistele.

2.1. Kavandamise eelduseks on sooteadlikkus

Sugupoolte aspekti arvestamine tähendab alati selle meelespidamist, et maskuliinne „norm“ mõjutab viisi, kuidas ühiskond toimib, ja ühiskond omakorda peegeldab seda normi kõigi institutsioonide, poliitiliste otsuste ja struktuuride, aga ka tavainimeste käitumise kaudu.

Teadmine, et soolised käitumisviisid on sotsiaalselt konstrueeritud, annab võimaluse analüüsida, kuidas nimelt. Võimaldab uurida kuidas ja miks ühiskond minevikus on mõjutanud ja olevikus mõjutab soole kohaseks peetavat käitumist. Võimaldab ka igal inimesel aru saada ja mõista enda käitumist naisena või meheks. See omakorda avardab valikuid ja võimaldab ka muuta oma tegutsemisviise.

¹⁹Gender Equality Duty. Vt. Gender Equality Scheme

<http://www.clintonprimary.co.uk/documents/consult/Gender%20Eq%20Scheme%2008.pdf>

²⁰Template for gender equality planning

www.islingtonschools.net/DownloadableDocuments/Services/Schools_Gender_Policy_template.doc

²¹Tasa-arvolaki Tasa-arvoesitteitä 2005:2. Helsinki 2005 Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.

<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/store/2006/01/aa1138614495018/passthru.pdf>

Konstruktivistlikest arusaamadest lähtuda on kasulikum, kui tahame paremini mõista poiste "probleeme". Ehk polegi need ainult poiste, vaid hoopis ühiskonnas kehtivate arusaamade poolt tekitatud? Ehk on „süüdi“ hoopis ebasoodsad väärtused, hoiakud ja eelarvamused väljaspool õpilase isiksust?

Kuigi me oletame, et kõik sõltub inimesest endast, ei suuda me alati näha neid takistusi, mis tulenevad traditsioonidest, kultuurist, hoiakutest, väärtustest ühiskonnas.

Käesoleva materjali lisas nr.3 on tutvustatud kolme võimalikku lähenemisviisi sooliste erinevuste seletamisele, ühte ebakohaseks tunnustatud nn. essentsialismi ja kahte kaasajal kasutatavat sotsiaalse õppimise teooriat ja konstruktivismi. Reaalset tegelikkust uurides pole võimalik nii selgeid piire tõmmata, sest ka soorolle konstrueeritakse - õpitakse ja õpetatakse keele kaudu. Keel on meie mõtlemise vahend ja keele abil rõhutatakse ebavõrdsust ja vahendatakse stereotüüpe. On selge, et meie keel „mäletab“ varasemaid aegu ja sellele vastavat maailmapilti, ilma et ise seda märkaksimegi. Grupiviisilisi eelarvamusi antakse ideede ja üldlevinud arvamustena (e. meemidena) edasi ühelt põlvkonnalt teisele keele abil. Näiteks pärineb 19. sajandi keskelt mõte, et mehe palk peab võimaldama perekonna ülalpidamist. Kuigi eesti keele grammatikas soo tunnus puudub, väljenduvad keeles ja mõtlemises mehelikkuse ja naiselikkuse, naiste ja meeste erinev väärtustamine. ("mehejutt" vs. "naiste jutt").

Konstruktivism -

soolitus, sotsiaalne sugu ja soosuhed on sotsiaalselt konstrueeritud, sõltuvad sotsiaalsetest ja kultuurilistest väärtustest, erinevad ühiskonniti ja eri ajaloo perioodidel ja neid võib muuta hariduse, valitsuse, poliitika, meediapiltide ja arvamusiüldrite poolt

Sugupoolte aspekti arvestamine hariduses on seotud mitmete valdkondadega alates õpetajaskonna ja õpilaste soolise koosseisu kujunemisest kuni mänguasjade ja ruumi kasutamiseni konkreetsetes õpperuumis.

Euroopa Nõukogu soovitus²² peetakse oluliseks, et õpetajad saaksid ise mõtiskleda omaenese identiteedi, uskumuste, väärtuste, eelarvamuste, ootuste, hoiakute, feminiinsuse/maskuliinsuse väljenduste ning oma õpetamisviiside üle. Seejuures peaksid õpetajaid õppima vaidlustama soostereotüüpidel põhinevaid hoiakuid ja uskumusi, mis takistavad poiste ja tütarlaste isikliku arengut ning oma potentsiaali täielikku ära kasutamist.

Õpetajate ja kasvatajate sooteadlikkus eeldab, et osatakse mõista ja mõtestada oma kasvatus- ja õpetamisviise ning nende taga olevaid väärtusi, hoiakuid ja norme, sh. ka seda, kuidas on kujunenud enda sooline identiteet. Sama kehtib ka õppe- ja kasvatusesmärkide püstitamise kohta. (Näiteks, kas teades, et tüdrukud saavad paremini hakkama koostöoga, kavandate neile selliseid oskusi nõudvaid ülesandeid, või hoopis arvate, et kasvatus ja õpetusega tuleb kompenseerida puuduvaid oskusi ja üritate ka tüdrukuid panna individuaalseid võimeid arendama ja konkureerima?)

2.2. Kavandamise eelduseks on selgus soolise võrdõiguslikkuse eesmärkides

Lasteaed ja kool on sotsiaalne kollektiiv ning seal peab valitsema võrdsus ja õiglus. Iga lasteaed, kool või õpetaja saab lähtuda konkreetsest olukorrast ja võimalustest, et neid printsiipe järgida soolise ebavõrdsuse vähendamiseks. Oluline on kokku leppida selgetes põhimõtetes ja eesmärkides, mida saavutada tahetakse. Sugupoolte aspekti on soovitatav silmas pidada juba lasteaia või kooli arengukava ja õppekava koostamisel, selles peaks võimalikult läbivalt arvestama vajadust, et nii poisid kui tüdrukud võiksid saada positiivseid ja elus

²²Euroopa Nõukogu soovitus liikmesriikidele soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamise kohta hariduses CM/Rec (2007) 13, vastu võetud 10. Okt. 2007 ministrite komitees. Allalaaditud: <http://www.enu.ee/enu.php?keel=1&id=337>

vajalikke teadmisi, oskusi ja kogemusi.

Soolise võrdõiguslikkuse saavutamiseks ettevõetavad tegevused võib lülitada kooli *arengukavasse* või *tööplaanidesse* või välja töötada *iseseisva kavana*.

Soolise ebavõrdsuse vähendamise ja soolise võrdõiguslikkuse edendamise eesmärk on soovitatav sõnaselgelt kirjutada **läbiva teemana** õppe- ja tegevuskavadesse, seda ka näiteks väärtuskasvatuse programmi kuuluvate tegevuste kavandamisel. Eelduseks on kõigi osapoolte ühene arusaam ja sooaspekti olulisuse mõistmine.

Eesmärgipärase *soolise võrdõiguslikkuse edendamise meetmete ja kava* väljatöötamisel on oluline koguda andmeid ja arvamusi nii õpetajatelt kui õpilastelt. Õpilaste seisukohtadest saab andmeid kooli arengukava ja õppekava jaoks, aga soolise võrdõiguslikkuse olukorra väljaselgitamine aitab ka õpilastel sügavamalt mõista soolise ebavõrdsuse põhjuseid. Kavas näidatakse need tegevused/projektid, millega edendatakse poiste ja tüdrukute õiguste ja võimaluste, kohustuste ja vastutuste võrdsust. Need tegevused võivad olla lülitatud pea kõikidesse koolielu valdkondadesse.

Soolise võrdõiguslikkuse seaduses rõhutatud *süsteemsus ja eesmärgipärasus* eeldavad, et soolise ebavõrdsuse kaotamise ja soolise võrdõiguslikkuse edendamise eesmärgid on püstitatud, arvestades eelnevalt kaardistatud olukorda ja selgunud probleeme ning nende lahendusvõimalusi. Näiteks võibki alustada õppekava, õpikute ja õppematerjalide analüüsimisest, soolise ebavõrdsuse väljaselgitamisest.

Käesoleva juhendmaterjali 4. osas on toodud konkreetseid näiteid andmete kogumisest mõnede koolielu valdkondade kohta, mis aitavad välja tuua soolise ebavõrdsuse ilminguid ning erinevusi sugupoolte aspektist.

Eesmärgipärasteks ja süsteemseteks tegevusteks on vaja:

- ▶ analüüsida ja kontrollida, kas õpikud, õppematerjalid ja ülesanded on kooskõlas sugude võrdsuse põhimõtte ja soolise võrdõiguslikkuse eesmärkidega;
- ▶ analüüsida, kas enda ja kolleegide käitumine, keel ja arusaamad taastoodavad soolisi stereotüüpe, võimusuhteid või vähendavad neid;
- ▶ mõista, kas ja kuidas kool võib piirata nais- ja meesõpilaste eriala- ja kutsevalikuid, käitumisi, võimalusi jms. ja need piirangud kaotada

2.3. Ühiselt seatud eesmärgid ja tegevuskava

Selleks, et koonduda ühise eesmärgi nimel, on vaja, et kõik lasteaia või kooli töötajad jõuaksid

- ▶ ühisele arusaamisele, mida soolise võrdõiguslikkuse all mõeldakse,
- ▶ kokkuleppele ühistes eesmärkides ja
- ▶ kokkuleppele ideede suhtes, mida on võimalik ellu viia.

Küsimused, millele üheskoos vastust otsida, võivad olla näiteks järgmised:

- ▶ milline on võrdõiguslik kool
- ▶ mida sooline võrdõiguslikkus üldiselt, aga eriti oma koolis tähendab?
- ▶ mille poole edendamismetmetega püüeldakse?
- ▶ mis võib olla takistuseks?
- ▶ missugust uut sooteadlikumat mõtteviisi võib see kaasa tuua kooli toimimisse?

Soolise võrdõiguslikkuse edendamise *kava koostamiseks ja elluviimiseks* on vaja läbi mõelda:

- ▶ kuidas protsessi alustada;
- ▶ milliseid etappe kavandamise käigus läbida;
- ▶ kuidas motiveerida ja kaasata õpetajaid ja õpilasi kavandamisse ja elluviimisse;
- ▶ mida on vaja silmas pidada alusuuringuks vajalike andmete kogumisel;
- ▶ kuidas kava koostamisest ja vastuvõtmisest teavitada;
- ▶ kuidas kavakohaste tegevuste tulemusi jälgida ja hinnata;
- ▶ kuidas kava uuendada.

Samm-sammult on kava koostamise protsess järgmine:

- 1) otsus võrdõiguslikkuse edendamiskava koostamisest ja vastava töörühma loomisest;
- 2) õpilaste kaasamine kava koostamisse;
- 3) lähteandmestiku kogumine: statistika ja kvalitatiivsed analüüsid;
- 4) tegevussuundade ja tegevuste valik, kavandamine ja hindamine;
- 5) võrdõiguslikkuse edendamiskavast teavitamine;
- 6) kava ellurakendamine;
- 7) kavandatu täideviimise hindamine.

2.3.1. Otsustamine ja töörühma loomine

Protsessi alustamiseks on vaja *avameelset ja avalikku arutelu*. Väärtuslikumad ja tõhusamad on sellised tegevused, mida saab ellu viia koostegevuses. Võrdõiguslikuma kooli teostumiseks on vaja, et kooli personal ja õpilased tunneksid end osalistena.

Töörühma kokkupanemise eest *vastutab tavaliselt direktor*, aga see võib olla delegeeritud ka mõnele muule juhtkonna liikmele. Kavandamist juhib *töörühm*, milles peaksid olema pühendunud ja aktiivsed liikmed nii õpetajaskonna kui õpilaskonna hulgast. Selleski töörühmas peaks olema sooline tasakaal. Soovitatavalt ka eri vanuses ja eri ainete õpetajaid.

Töörühma liikmed vajavad *eelnevalt koolitust* nii kava koostamisest kui soolisest võrdõiguslikkusest. Juhul, kui kooli arendustegevus on suunatud rahvusvahelistes projektides osalemisele, on soovitatav liituda mõne soolise võrdõiguslikkuse edendamise alase projektiga.

2.3.2. Õpilaste kaasamine

Õpilastel peab olema võimalus osaleda oma esindajate/õpilasesinduse kaudu, sest just nemad on oma õpikeskkonna aktiivsed osalejad ja selle tundjad. Neil on oma kogemused õiglusest, poiste ja tüdrukute erinevast kohtlemisest, aga ka noortele sobivatest edendamismeetmetest. Oluline, et õpilased oleksid kaasatud kogu protsessi.

2.3.3. Lähteandmete kogumine, olukorra kaardistamine

Õpetajate ja õpilaste arvamusi, mida on vaja kava koostamiseks saab küll koguda kiiresti *küsitluse* abil, aga ka näiteks korraldades *vestlusi* soolise võrdõiguslikkuse teemal. Arutelu käigus on võimalik ideid ja arvamusi koguda vahetumalt ja pareminigi kui küsitlusega.

Õpilased võivad osa võtta küsitlusandete tulemuste tutvustamisest ja esitada oma ideid võimalike probleemide lahendamiseks.

Küsitluse või ankeedi koostamine nõuab hoolikat ettevalmistust, ehk isegi konsulteerimist soouuringute asjatundjaga, kellel on vajalikud eelteadmised mehhanismidest, millega näiteks võimusuhteid alal hoitakse (marginaliseerimine, nähtamatuks tegemine, stereotüpiseerimine jms.) ja soolise ebavõrdsuse muudest ilmingutest. Küsitlusega saab andmeid arvamuste ja hoiakute, mitte niivõrd tegeliku olukorra kohta. Kui viimast soovida, peavad küsimustikus olema võimalused tuua välja konkreetseid fakte ja juhtumeid.

Küsitluse enne kava koostamist võib läbi viia tunni ajal, rühmatööde käigus või muu õppetööga seotult. Samuti võib selliselt korraldada ka küsitlustulemuste arutelu. See kindlustab, et iga õpilane osaleb mingil määral kava koostamises ja saab nii ise vajalikke teadmisi ja oskusi.

Kava aluseks olevate andmete ja teadmiste kogumise eesmärk on välja selgitada olukord koolis, ootused, nägemused ja soovid. **Alusuuringuga** saab kirjeldada ja kaardistada kooli organisatsioonikultuuri, teha nähtavaks nn. varjatud õppekava ja välja selgitada naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute kogemuste eripära. Iga andmekogumine on omamoodi vahend teadlikkuse tõstmiseks soolisest võrdõiguslikkusest ja sooaspektiga seotud nähtustest.

Alusuuringu jaoks saab kasutada olemasolevat statistilist andmestikku õpilaskonna kohta, võrreldes ja analüüsides neid soo lõikes. Aga tähtis on ka välja selgitada, kuidas õpilased ise tunnevad ja hindavad seda, milline on olukord nende koolis.

Alusuuringu käigus õpetajate ja õpilaste hulgas läbiviidav küsitlus peab olema anonüümne, aga vastaja sugu peaks olema märgitud.

Küsitluse abil tuleb välja selgitada, mida arvatakse poiste ja tüdrukute kohtlemisest seoses õpilaste valikuga, õppetöö korralduse või õpilaste tööde hindamisega, ülesannete ja kohustuste jagamisega, aga ka soolise ja seksuaalse ahistamise vastu võitlemisega, otsese või kaudse diskrimineerimisega.

Sugupoolte aspektist võib analüüsida näiteks

- ▶ kooli suhtlemis- ja organisatsioonikultuuri;
- ▶ ainete valikuid, kursustel osavõttu jms.;
- ▶ õpikuid ja õppematerjale;
- ▶ juhendamist, õpetamist;
- ▶ õpilaste hindamist ja hindamiskriteeriume;
- ▶ vägivaldajuhtumite soolist aspekti jms.

Küsimustiku võib koostada ja läbi viia eraldi, aga võib liita ka mõne muu samalaadse läbiviidava küsitlusega, küsides muuhulgas näiteks

- ▶ kas õhkkond/suhtumine on võrdselt õiglane poiste ja tüdrukute suhtes;
- ▶ kas koolis on kogetud soolist ahistamist ja kui on, siis mida nimelt;
- ▶ kas on kogetud soolist diskrimineerimist, sattumist ebasoodsamasse olukorda oma soo tõttu, kui jah, siis millist;
- ▶ mida ootavad õpilased ja õpetajad soolise võrdõiguslikkuse edendamisest, millised on ootused kooli õhkkonnale, suhtlemisele, õppetööle jms.

2.3.4. Tegevussuundade valik ja kavandamine

Alusuuringu põhjal valitakse tegevusvaldkonnad ja suunad ning võimalikud tegevused. Kooli juhtkond, õpetajad ja õpilased otsustavad koos, mida tegema hakata, kuidas ja millal. Ühtlasi lepitakse kokku kriteeriumides, mille alusel kavandatu elluviimist hinnata.

Näiteks:

Valdkond	Tegevused	Seire
Õpitulemuste hindamine	Soolise võrdõiguslikkuse alane koolitus õpetajatele Kogutakse õpilastelt nende kogemusi ebaõiglasest hindamisest	Koolituse sisu ja teemad, osalejate arv
Seksuaalse ahistamise ennetamine	Seksuaalse ahistamise ilmingutest teavitamine Käitumisjuhised seksuaalse ahistamise vältimiseks või juhtumitega tegelemiseks Kampaania "beibetamise" ja "homotamise" lõpetamiseks	Koolituse sisu ja teemad, osalejate arv Läbiviidud küsitlus olukorra muutumisest Küsitlus kampaania mõju kohta

Soolise võrdõiguslikkuse kavas märgitakse ära *vastutajad, tööühma kuulujad, ajakava ja mõjude hindamise viisid*. Tulemustest tehakse *kirjalik kokkuvõte*.

Soolise võrdõiguslikkuse seaduse § 11 nõuab küll tööandjatel ainult oma töötajate teavitamist organisatsiooni soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks ette võetud meetmetest, aga teavitada võiks ka kooli õpilasi.

2.3.5. Soolise võrdõiguslikkuse edendamiskavast teavitamine

Kavas ettenähtud tegevustest teavitatakse kõiki õpilasi, kooli personali, alaealiste õpilaste hooldajaid ja lastevanemaid.

Heaks tavaks on tutvustada kava

- ▶ kooli koosolekutel või muudel üritustel;
- ▶ kooli veebilehel ja intranetis, e-kooli veebilehtedel;
- ▶ kujundada, trükkida ja levitada voldikutena kõigile õpetajatele ja õpilastele, omavalitsuse vastavatele osakondadele.

2.3.6. Kavandatu elluviimine

Kui edendamiskava on heaks kiidetud ja kinnitatud, hakatakse ellu viima selles ettenähtud tegevusi. Kavandatud tegevuste eesmärged tuleks ikka ja jälle tõstatada koosolekutel, aruteludel, aga ka väiksemates rühmades. Kavandatu elluviimine on kergem ja efektiivsem siis, kui soolise võrdõiguslikkuse küsimused või sugupoolte

aspekti arvestamine on sõnaselgelt kirjas lasteaia või kooli

- ▶ visioonis ja missioonis, üldeesmärkides;
- ▶ arengukavas, põhimääruses või ametjuhendites;
- ▶ õppekavas;
- ▶ ainekavade üldosades ja õppe sisus, õpijuhendites (st. täpsustatult läbiva teemana erinevates ainetes).

Elluviimiseks võib kaasata kõiki koolieluga seotud osapooli - lapsevanemaid, vilistlasi, kohaliku omavalitsuse esindajaid jne.

2.3.7. Elluviidud tegevuste hindamine

Hindamine ja seire on vajalikud selleks, et kindlaks teha, milleni on jõutud ja kus on ilmnenud lüngad. Hindamistulemusi tuleb tutvustada õpetajatele ja õpilastele regulaarselt, kas vähemalt kord aastas või kord kolme aasta jooksul, sõltub kava koostajate otsusest. Hindamise tulemusel võib välja töötada uusi põhimõtteid või tegevusi, mille alusel saab sisse viia parandusi edendamiskavasse.

Esimese sellelaadse kava elluviimise järel on kasulik korraldada küsitlusi, mis aitavad välja selgitada, kuidas tulemuslikud on olnud eelnevad ettevõtmised.

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika elluviimise kava on soovitatav uuendada ja täiustada jooksvalt, kas

- ▶ uute vastutajate määramiseks;
- ▶ saavutatud eesmärkide ja tulemuste fikseerimiseks;
- ▶ uute eesmärkide püstitamiseks ja nende hindamiskriteeriumide määratlemiseks;
- ▶ seire ja ajakava muutmiseks;
- ▶ teavitamise kavandamiseks.

III SOOLISE VÕRDÕIGUSLIKKUSE EDENDAMINE ÕPPE- JA KASVATUSASUTUSTES - VABANEMINE AEGUNUD HOIAKUTEST JA STEREOTÜPSETEST MÖTTEMALLIDEST

Sooteadlikkusega on nagu jalgrattasõiduga, kui ükskord oled selgeks saanud ja märkama hakanud, siis ei unune, aina toredam ja kasulikum tundub.

R.Kütt

Peatükis tuuakse näiteid soolise ebavõrdsuse ilmnemisest õppe- ja kasvatusasutustes ning võimalustest olukorra muutmiseks. Soolise võrdõiguslikkuse seaduse kohaselt peab pöörama tähelepanu õpilaste valikule, kasvatus- ja õppetöö korraldusele, õpitulemuste hindamisele, samuti on iga lasteaed ja kool vastutav seksuaalse ja soolise ahistamise vastu võitlemise eest.

Kolm olulisemat nähtusteringi, mille raames tavaliselt analüüsitakse soolise ebavõrdsuse põhjuseid ja soolisuse kujundamist (sugupoolte konstrueerimist) igas konkreetses õppeasutuses on

- ▶ õpetamismeetodid,
- ▶ suhtlemine ja
- ▶ ruumikasutus.

Õpetamismeetoditega on seotud õpilaste juhendamine, õppematerjalid, õpikud, õpetuse sisu ja õppimiskeskond (klassiruum, õpperühmade tegevused), kooli sisekorra eeskirjad, õpetajate ja õpilaste vaheline hierarhia, õpitulemuste hindamine ja hindamiskriteeriumid.

Suhtlemist iseloomustab õpetajate ja õpilaste suhtlemine tunnis ja tunnivälisel ajal, mitteametlikud hierarhiad õpilaste ja õpetajate vahel, õpilaste endi vahel, õpetajate vahel.

Soolised erinevused ilmnevad selles, kuidas kasutatakse koolis/lasteaias ruumi, kuidas liigutakse, mida tehakse eri ruumi osades ja kuidas õpilaste ruumiline käitumine ajas muutub.

Kõigi ülalnimetatud huvipakkuvate nähtuste puhul kogutakse andmeid, mis võimaldavad võrrelda

- ▶ poiste ja tüdrukutega, naistega ja meestega seostatud tegevusi,
- ▶ sugupoolte nähtavust ja
- ▶ domineerimis-allumissuhteid (võimusuhteid).

Allpool käsitletakse järgmisi aspekte:

- ▶ soo löikes analüüsitava statistika olulisust soolise ebavõrdsuse väljaselgitamisel;
- ▶ kuidas valitsev õhkkond ja tegevuskultuur mõjutavad soolist eristumist ja võivad olla takistuseks poiste ja tüdrukute vahelise võrdsusele;
- ▶ õpikute ja õppematerjalide sisu sugupoolte aspektist;
- ▶ mis iseloomustab sootundlikku õppe- ja kasvatustööd;
- ▶ kuidas toimida seksuaalse ja soolise ahistamise ennetamiseks.

Ühtlasi tutvustatakse lähtekohti ja vaatenurki, mis mõjutavad suhtumist poistesse ja tüdrukutesse, nende omavahelisi suhteid ja soolise võrdõiguslikkuse olukorda. Nendega on kasulik arvestada kõigis soolise võrdõiguslikkuse edendamisele suunatud tegevustes. Toodud seisukohtade ja uurimistulemuste üle on kasulik

mõtiskleda ja arutada, arvestada andmete kogumisel ja alusuuringu läbiviimisel ning kava koostamisel.

Silmas tuleb pidada järgmisi põhimõtteid (e. sooaspekti käsitlemise ABC)

A. Vältida sooliste erinevuste rõhutamist;

B. Vältida sugupoolte, poiste ja tüdrukute vastandamist;

C. Rääkida sooidentiteedi ja soolisuse kujunemisest ning kujundamisest koos laste ja õpilastega.

3.1. Statistilised andmed soolise ebavõrdsuse ja erinevuste tuvastamiseks

Ettekujutus tegelikkusest muutub, kui selgitatakse välja, mis reaalsuses toimub. Statistika ja faktid pakuvad olulist taustinformatsiooni soosuhetest ja nende kujunemisest, soorollidest, kasvatajate ja õpetajate sooneutraalsest või sooteadlikust käitumisest, samuti saab nende abil kummutada eelarvamusi ja müüte.

Sellepärast peavad kõik õpilaste kohta kogutavad andmed (tundides osalemine, hinded, klassiväline tegevus, pädevused, taustandmed jms) olema fikseeritud nii, et neid saaks võrrelda sugude lõikes (st. eri suurusega sugupoolte gruppide puhul ka osakaaludena grupist).

Statistiliste andmete alusel saab vastata küsimustele: kas poisid ja tüdrukud õpivad samu aineid - saades ühesuguseid oskusi ja teadmisi (nt. tööõpetus, kehaline kasvatus); millised koolivälised tegevused toimuvad koolis; kes millistes tegevustes osaleb; kuidas see on kujunenud (kas olukorra, sh. majanduliku olukorra tõttu või vastavalt õpilaste ja lastevanemate soovidele); kas õpilaste valikud on olnud traditsioonilised.

Kogutavateks andmeteks on

- 1) pedagoogide sooline koosseis (nais- ja meespedagoogide arv ja osakaal erinevatel haridusastmetel, erinevate ainete lõikes jms.)
- 2) Tugi- ja abipersonali sooline koosseis erinevate hierarhiatasemetel, ametigruppide lõikes (arv ja osakaal).
Struktuuriline ebavõrdsus õpetajate või teiste töötajate hulgas on tööturu soolise segregatsiooni ja kooli kui organisatsiooni soosüsteemi küsimus. Meesõpetajate alaeesindatus koolis taastoodab soostereotüüpe, mis kinnitavad, et ainult naised vastutavad laste kujunemisaastatel nende juhendamise, õpetamise ja nende eest hoolitsemise eest.
- 3) Õpilaskonna (sh. klasside, õpilasühenduste, huviringide, valikainetes osalejate jms) sooline koosseis, poiste ja tüdrukute osakaal
Statistiliste andmete võrdlemine võimaldab hinnata osalust ja juurdepääsu, aidata tõstatada küsimusi erinevustest ja võimaluste võrdsusest.

3.2. Suhtlemine, käitumis- ja tegevusnormid.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks on oluline kaaluda sootundliku mõtteviisi, varjatud õppekava tunnistamise ja võrdse kohtlemise põhimõtteid järgiva tegevuskultuuri ja tavade arendamise võimalusi.

Näiteks on uuringutest selgunud, et

- ▶ poisid saavad suurema osa ressurssidest: õpetaja/kasvataja ajast, tähelepanust, ruumist;
- ▶ kumbki sugupool monopoliseerib kõik selle, mis traditsiooniliselt tema soorollile kuulub;

- ▶ mõlemal sugupoolel jääb saamata sellelaadne kasvatus, mida hiljem väga vaja oleks: poistel empaatia ja suhtlemisoskused, tüdrukutel eneseteadlikkus ja ettevõtlikkus;
- ▶ erinevusi poiste ja tüdrukute käitumises loob ja teravdab selline kultuur, milles mehelikkuse stereotüübid keelavad poistele emotsioonid.

Sugupoolte aspektist on oluline märgata, fikseerida ja analüüsida

- ▶ kas ja kuivõrd õpetajad või õpilased kasutavad sooliselt stereotüüpseid lauseid, väljendeid, pöördumisi (sulle kui tüdrukule/poisile ei sobi..., mida su isa ütleb jms.);
- ▶ kas ülesandeid ja kohustusi jagatakse tavapäraselt, arvestades väljakujunenud stereotüüpe ja hoiakuid või mitte;
- ▶ millist keelt - seksistlikku (mis tahtlikult või tahmatult alavääristab üht või teist sugupoolet) või sooteadlikku keelt kasutatakse tunnis, vaheajal, õppematerjalide tekstides. (kutid ja rullnokad, beibed või eided vs noormehed ja neiud vms.);
- ▶ kus ja kuidas istuvad poisid, kus ja kuidas tüdrukud; kas poiste istumapanemist tüdruku kõrvale kasutatakse karistusena; kuidas on paigutatud koolipingid; kus on rohkem liikumisruumi, avarust, valgust jms.
- ▶ kuidas kasutavad poisid ja tüdrukud ruume, mänguväljakuid;
- ▶ keda esile tõstetakse (nii positiivsed kui negatiivsed sanktsioonid), keda tahvli juurde kutsutakse, kellel lastakse oma oskusi näidata (ja milles);
- ▶ milliseid küsimusi esitatakse tunni käigus - teadmisi nõudvaid, teadmiste-oskuste rakendamist nõudvaid või analüüsioskust vajavaid; kes millistele on rohkem valmis vastama;
- ▶ milliseid audio-visuaalseid materjale kasutatakse; kas neis on poiste ja tüdrukute, naiste ja meeste kuvandeid; kas need on stereotüüpseid rolle ja hoiakuid ning eelarvamusi süvendavad või muutvad.

3.3. Sootundlikkus ja sooteadlikkus õpetamisel ja kasvatamisel

Õpetaja sootundlikud õpetamis- ja kasvatamisvõtted eeldavad igaühel nende taustaks olevate väärtuste, hoiakute ja normide teadvustamist iseendale. Eelkõige on vaja aru saada, kuidas on kujunenud enda sooline identiteet. Selleks võib näiteks võrrelda naiseks või meheks olemist nüüd ja sajand tagasi, millal soorollid ja tööde jagunemine olid hoopis teistlaadsed.

Paljud uuringud viitavad sellele, et *õpetus ja kasvatus ei ole kunagi sooliselt neutraalsed* ega ka mitte võrdväärsed ja õiglased poiste ja tüdrukute jaoks. Lasteaias või koolis toimib ka nn. varjatud õppekava, läbi õpetajate isiksuste ja pedagoogilise tegevuse. Näiteks suhtlevad kasvatajad ja õpetajad poistega ja tüdrukutega erinevalt. Poisid saavad kergemini rohkem ruumi ja tähelepanu. Poisid räägivad rohkem kui tüdrukud, seda nii õpetajatega, omavahel kui teiste õpilastega. Õpetajategi hulgas reageeritakse sageli, mõeldes, et „poisid on poisid“, st. lärmakad ja metsikumad. Samalaadselt käituvaid tüdrukuid tajutakse ärritavatena ja nende käitumist kontrollitakse rohkem kui poiste oma.²³

Õpilaste hulgas tehtud uurimused näitavad, et õpilased mõistavad ja tunnevad, et õpetajad kohtlevad koolis poisse ja tüdrukuid erinevalt. Nad märkavad erinevusi karistamises, kuid mitte õpilaste esiletõstmises. Õpilased usuvad, et poisid saavad koolis rohkem karistada, aga kiitumises ei tehta poistel ja tüdrukutel vahet. Seetõttu ei ole üllatav, et tüdrukud ütlevad sagedamini, et neile koolis meeldib, seevastu poisid suhtuvad negatiivsemalt kooli ja haridusse üldse ja nad on vähem mures oma saavutuste pärast koolis.

²³Gordon, Tuula. 2004, Sata pientä sääntää...” sukupuoli koulun arjessa., Artikkel väljaandes: Vitikka, E. (toim) Koulu-sukupuoli oppimistulokset. Allalaaditav: <http://www.edu.fi/julkaisut/netkoulusukuoppi.pdf>

3.4. Sugupoolte aspekt organisatsioonikultuuris

Heade käitumisharjumuste ja hoiakute kujunemist toetab lapsi ümbritsev eelarvamustevaba, soostereotüüpe ja poiste ning tüdrukute vastandavat võrdlemist vältiv psühhosotsiaalne ja füüsiline keskkond. Eesmärgipärase poisse ja tüdrukuid võrdväärselt tunnustava kasvatusena on võimalik kujundada paindlikumaid sookohaseid käitumismudeleid, arendades lastes neid võimeid ja oskusi, mida neil selleks vaja läheb.

Paljude uurijate arvates tuleb koolielu reegleid, põhimõtteid, viise ja praktikaid analüüsida ja hinnata sugupoolte aspektist ja soolist võrdõigussilmas pidades eriti põhjalikult. Kooli kui organisatsiooni kultuuri peab analüüsima *formaalse kultuuri ja mitteformaalse kultuuri* aspektist.

Ametlikult määravad kooli toimimise õpetajaskond, õppimistingimused, õpetamis- ja kasvatamismeetodid, õppematerjalid, õpetuse sisu ja nendega seotud struktuurid. Igal koolil on sätestatud oma reeglid, rutiinid, võimusuhted ja hierarhia.

Mitteametlik organisatsioonikultuur haarab kõike seda, mis lisandub ametlikule. Näiteks õpetajate ja õpilastevahelises suhtlemises tekivad hierarhiad, õpilased loovad oma gruppe vastasmõjudes teistega. Erinevusi, teisest soost või teistsuguseks olemist võidakse rõhutada kiusamise ja narrimisega, solvavate nimetuste kasutamisega. Just omavanuseliste laste ja noorte vastastikusel toimes luuakse (konstrueeritakse) soo, seksuaalsuse ja kehalisusega seotud erinevusi.

Viis, kuidas täiskasvanud lapsega räägivad, milline on nende kehakeel, millega tegelevad ja milliseid omadusi ning võimeid hindavad, suunavad tüdrukuid ja poisse eri suundades. Uurijad on tähele pannud, et "juba päris varasest east alates juhitakse poisid süstemaatiliselt emotsioonidest eemale suletuse, üksinduse ja usaldamatuse suunas."²⁴

Õpetajad reageerivad erinevalt abistamispalvetele - poisse suunatakse sagedamini iseseisvale mõtlemisele („Ole mees ja saa hakkama...“), tüdrukutele öeldakse sagedamini vastuseid ette.

Sootundlik lähenemine aitab avastada ametliku ja mitteametliku, nähtavas ja varjatud kultuuris peituvaid ilminguid, milles avaldub sugupoolte erinev väärtustamine. Muudatused saavad alguse ebaõigluse märkamisest varjatud õppekavana toimivates sündmustes ja tegevustes. Sellised soolist ebavõrdsust tootvad või alalhoidvad mehhanismid tuleks teha nähtavaks, nagu ka nende muutmise võimalused.

Ruumi kasutamine on üheks võimu ja hierarhia saavutamise ning säilitamise viisiks ja võimaluseks. Uuringutega on selgunud, et poiste jaoks on kooli- ja klassiruumid nagu suuremad ja avaramad, kooliõu laiem, st. poisid võtavad endale rohkem ruumi. Tütarlapsed pole nii liikuvad, hoiavad rohkem eraldi, jätteski ruumiressursse rohkem poistele. Kui ka mõni tütarlaps oma suurema liikumise ja valju rääkimismaneeri poolest välja paistab, siis sellesse suhtutakse negatiivselt eelkõige õpetajate poolt. Selgunud on, et kooli ruumideski on nn. prestiižsemad kohad, kuhu kõik õpilased „ei pääse“.

Ruumi kasutamise viis on oluline ka suhtlemise aspektist, näiteks „ebamugavas“ ja tõrjuva õpilaskonnaga klassis kipub õpetajagi jääma pigem klassi ette kaitsva õpetajalaua taha kui selles ringi liikuma.

Poiste ja noormeeste õppimishoiakutes on sageli valdavad negatiivsed hoiakud heade õpitulemuste suhtes. See võib viia nende halvema õppeedukuseni. Poisid ei õpi sageli õppima ja pingutama, võttes omaks rühma hoiakud ja ei pinguta paremate tulemuste nimel.

²⁴Kindlon, Dan, Thompson, Michael. Kaini kasvatamine. Balti raamat, Tallinn, 2003, 261 lk.

Tuhanded poisid jõuaksid paremate tulemusteni, kui nende rühmavaim seda lubaks või veelgi enam, kannustaks.

1999.a. viidi Rootsisis ellu projekt, mille eesmärgiks oli kaasajastada kasvatust ja edendada soolist võrdõiguslikkust lasteaedades. Projekti käigus filmiti lasteaedades ja analüüsiti kasvatajate käitumist, et võrrelda, mille poolest erines nende suhtlemine tüdrukute ja poistega. Kuigi kõik kasvatajad olid ise veendunud, et nad kohtlevad poisse ja tüdrukuid ühtemoodi, siis ekraanilt selgus, et suhtlemise määras paljuski see, kellega suheldi, poiste või tüdrukutega ja see oli erinev. Välja toodi ka erinevused tüdrukute ja poiste käitumises ning suhtlemisviisides.

Lasteaia korraldati töö ümber nii, et poisid ja tüdrukud jagati eraldi gruppideks selleks, et arendada neid oskusi ja võimeid, mis antud grupil olid puudulikud. Näiteks pidi poisse harjutama kuulama ning teistega rahulikult suhtlema. Tüdrukutele õpetati enesekehtestamist, mängimist nn. poiste mängudeks peetavaid mänge. Eesmärgina nähti, et väljakujunevaid soorolle laiendades tekib lastel tulevikus rohkem võimalusi teha paindlikumaid valikuid oma haridus- ja tööelus.

Hiljem jälgiti, mis juhtus samade lastega koolis. Selgus, et kui needsamad lapsed oma kooliteed jätkasid, oli poiste näol tegemist musterõpilastega. Nad istusid paigal, kuulasid, õppisid. Eksperiment lasteaias oli suutnud neis arendada just külgi, mida koolis kõige rohkem hinnati. Tüdrukutest aga ei oldud vaimustuses, sest nad ei kuuletunud automaatselt ja seadsid neile antud korraldused kahtluse alla, erinevalt "tavalistest" tüdrukutest. Neile kulus nüüd rohkem tähelepanu, kui koolis oldi harjutud.

Eksperimendi korraldaja I. Gens märgib aga ära, et tavapedagoogika suutis vähem kui ühe kuuga suruda tüdrukud oma tavapärasestse rollidesse ja sundida neid vaikimisi kuuletuma. Järelkult on oluline saavutada ühised arusaamad ja tagada koostöö kõigi õppeasutuste vahel.

*Gender equality training in pre-schools – A best practice from Sweden*²⁵

3.5. Õppe- ja kasvatustöös kasutatavad õpikud ja õppematerjalid

Õpikud ja õppematerjalid võivad kanda edasi eelarvamusi, seksistlikke (üht või teist sugupoolt alaväärtustavaid) hoiakuid ja aegunud stereotüüpe. Põhihariduse õpikutes on rohkem viiteid meestele ja poistele kui naistele ja tüdrukutele. Mehi kujutatakse kangelaste ja tegutsejatena sagedamini kui naisi. Meestele viitamisel kasutatakse nende nimesid sagedamini kui naiste kohta.

Eesti õpikutest on näiteks ilmnunud:

- ▶ ühe või teise sugupoole nähtamatus (täppis- või loodusteaduste õpikus puuduvad näiteks naisteadlased);
- ▶ stereotüüpsete soorollide esindatus ja kuvandid;
- ▶ materjali, vaadete, seisukohtade esitamine ainult ühe huvigrupi/soogrupi seisukohalt;
- ▶ tegelikkusele mittevastavus (mingite teemade mahavaikimine, teiste esiletõstmine)
- ▶ poiste ja tüdrukute, naiste ja meeste vastandamine;
- ▶ keelekasutuses nn. maskuliinsete terminite kasutamine, mehelik väljendusviis, vs. naiselik keelekasutus.²⁶

Õpikute analüüsimisel saab välja selgitada, millised tegelaskujud on sooliselt määratletud, milliste tegevustega seotult sugusid esitatakse, kuid võrd nähtavad on eri soost tegelased, mille poolest erinevad poiste ja tüdrukute

²⁵<http://www.winneteurope.eu/digitalcity/news/all.jsp?dom=AAAABIV&prt=AAAUSFE&fmn=AAAUTFV&men=AAAAU TFP&ktg=AAAABDGE&hir=AAAAJIMX>

²⁶Mikk, Jaan. Toim. Soorollid õppekirjanduses. Tartu Ülikooli Pedagoogikaosakonna väljaanne nr. 12, 282 lk. Tartu, 2002 <http://www.enut.ee/lisa/soorollid.pdf>

või naiste ja meeste tegevuskohad, milliseid võimusuhteid esitatakse. Näiteks analüüsitakse, keda kujutatakse abivajajana, keda aitajana, keda tegutsemise subjektina, keda objektina, kelle tegevust toetab tehnika ja milline. Võrreldakse, millised tegevused väljendavad kõrgemat staatust ja millise soogrupiga need seotud on, kas seosed on stereotüüpsed või mitte.

Analüüsiga saab näha keele näilisest neutraalsusest sügavamale kui analüüsida väiksemaid keelekomponente (nimesid, asesõnade kasutamist isikunimedele asemel, -mees-liitega ja naissugu määratlevate liidetega sõnade esinemissagedust jms.).

Illustratsioonide puhul saab statistiliste andmete alusel võrrelda sooliselt sildistatud tegevusi, sugupoolte nähtavust ja võimuhete väljendamist.

Näiteks võib võrrelda, kui suured on pildid, millel kujutatakse ühest või teisest soost tegelasi, kuidas on tegelased riietatud - kas riietus on seotud ametiga, tegevusega, võimu või suhtelise tähtsusega, kes on rohkem nähtaval, poisid või tüdrukud, naised või mehed ja miks? Kellel on võim ja mis tüüpi see on. Millele on võimujaotus üles ehitatud ja kuidas seda on peegeldatud?

Lisas nr. 3 on toodud üksikasjalik juhend õpikute analüüsimiseks.

3.6. Soolise võrdõiguslikkuse eesmärgi arvestamine õpilaste suunamisel/kutsenõustamisel

Esmapilgul võib tunduda, et soost olenemata on kõigil võrdsed võimalused haridust omandada ja õppida.

Aga võimalused ei ole võrdsed juhul, kui poiste ja tüdrukute puhul arendatakse juba lapsest peale erinevaid võimeid ja oskusi, soodustatakse traditsiooniliste kitsaste soorollide kujunemist. Stereotüüpsed rollimudelid piiravad eriala, ameti ja elukutse valikut.

Võimalused ei ole võrdsed ka siis, kui osa kutsealasid jäetakse nn. poiste erialadeks ja osa nn. tüdrukute omaks. Näiteks viivad traditsioonilistele soorollidele kohaseks peetavad koolitussuuna valikud hiljem tööturul samalaadse jaotuseni naiste ja meeste elukutseteks ehk enamasti tingivad tütarlaste siirdumise vähemtasustatud töökohtadele. Naiste ja meeste töödeks jagunenud tööturg piirab individuaalset valikuvabadust, aga on ka barjääriks tööjõu paindlikkusele, liikumisele.

Vaatamata sellele, et kõigil viimastel aastatel on Eestis olnud matemaatika riigieksami tulemused tüdrukutel paremad kui poistel (2008. aastal tüdrukutel 60,3p ja poistel 56,2p 100-st), ei lähe tüdrukud õppima erialadele, mis eeldavad matemaatika-alaseid teadmisi.

Õpetajad ja kutsenõustajad võivad teadlikult arvestada sellega, kuidas rolliootused ja eelarvamused mõjutavad õpilaste valikuid. Neid võib arutada õpilastega ja seada seniseid valikuid kahtluse alla.

Selliseid arutelusid võib korraldada näiteks eraldi poistele ja tüdrukutele, et luua neile turvalisem ja tolerantsem aruteluõhkkond kui see oleks vastassugupoolega koos. Eraldi on lihtsam käsitleda muuhulgas ka seksuaalsusega liituvaid kultuuris kehtivaid ootusi, norme ja näivaid enesestmõistetavusi.

Tüdrukute peamiselt välimusega seotud ootuste signaalseerimine on kindlasti üks põhjusi, miks Eestis on nii vähe naisteadlasi, - poliitikuid ja -tippjuhte. Kasvatus ja ühiskonna eeldused annavad tüdrukutele märku, et teatud mängumaadele ei maksa oma nina toppida. Lisaks sellele näevad tüdrukud naiste rolle igapäevaelus ja see mõjutab oluliselt nende arvamust sellest, mida neilt oodatakse. Kui tüdrukud märkavad, et üldiselt on naistel ühiskonnas madalama staatusega koht kui meestel, siis järelavad nad, et nad on poistest vähem tähtsad ja vähem võimekad.

Liisa Past. Tüdrukute väljanäitus. Eesti Päevaleht 1. detsember 2005

Õpilastele tuleb luua võimalused oma hoiakute kujundamiseks, tutvustades neile ebatüüpilisi valikuvõimalusi. Kõigis ainetes ja haridusastmetel on eesmärgiks vabastada õpilased hoiakutest ja käitumisest, mis traditsiooniliste soorollide kohaselt suunavad valima õppeaineid, kursusi, õppesuundi, eriala või ameteid. Mida varem ja mida mitmekesisemalt laps saab kogemusi ja teadmisi ebatüüpilistest valikuvõimalustest, seda parem.

3.7. Õiglus õpitulemuste hindamisel

Uuringutega on selgunud, et õpetajad hindavad poisse ja tüdrukuid erinevalt. Näiteks keeletundides tehakse allahindlust poistele, matemaatikas aga nõutakse neilt tüdrukutega sama hinde saamiseks rohkem.²⁷ Soome uuringute põhjal iseloomustab see koole, kus õppeedukus on üldse madalam.

Müüdid, et tüdrukud on kehvemad matemaatikas või täppisteadustes takistavadki tegelikkuses nende edasijõudmist, kuna neil võibki sellise müüdi kohaselt tekkida aine suhtes teatud vastumeelsus. Enamus uuringuid näitab, et õpilased on edukad neis ainetes, mis neile meeldivad.²⁸

Poiste halvemat õppeedukust on püütud seletada erinevalt. Kool kui institutsioon oma kindlate reeglitega ei pruugi kasvavatele poistele üldse meeldida, kehtivad hindamisviisid võivad olla ebaõiglaselt erinevate õppimisviiside suhtes, humanitaarainete õpetamisel ja õppematerjalides pole arvestatud poiste huvide ja käitumisviisidega.

Tõlgendused, mille abil erinevusi poiste ja tüdrukute õppeedukuses püütakse selgitada, on sageli soolistatud, eelarvamuselised. Poiste ebaõnnestumises nähakse huvi puudumist ja kooliga sobimatust lausa neile omastena. Tütarlaste halva õppeedukuse põhjuseks tuuakse aga nende ebapädevus, võimete puudumine. Tüdrukute head edasijõudmist tõlgendatakse püüdlikkusega ja sooviga õpetajale meeldida. Poiste edu seletatakse andekusega.

Sügavamad analüüsid poiste ja tüdrukute erinevustest on viinud arusaamisele, et üheks mõjutajaks on sotsiaalselt konstrueeritud sugupool ja vastamine kitsama või laiemale keskkonna ootustele. Näiteks mõnes alakultuuris võidakse maskuliinsuse märgiks peetavat andekust tunnistada ja suhtuda hästi õppivasse poissi positiivselt, teises võib selline aga sattuda kiusamise ohvriks. Koolis tuleb välja selgitada, millised mitteformaalsed alakultuurid koolis on omaks võetud ja millised neist toodavad arusaamist „õigeks meheks/poisiks“ või „õigeks tüdrukuks/naiseks“ olemisest nii tundides kui vaheajal.

Õpetajad peavad hindama tulemusi, olles teadlikud, et sugu ei tohi nende konkreetset hindamist mõjutada. Selleks on vaja

- ▶ uurida põhjalikult, kas hindamine on õiglane või ebaõiglane;
- ▶ analüüsida, kuidas poisid ja tüdrukud teevad oma valikuid ja mis neid mõjutab;
- ▶ järele mõelda, mis määral võivad jääda tunnustamata ja kasutamata mõlema sugupoole erilised anded ja võimed;
- ▶ mõelda, kuidas võiks luua selliseid õppimistingimusi, mis pakuvad võimalusi õpilaste endi poolt enda arengu analüüsimiseks ja eneseteostamiseks ilma piiravate soostereotüüpide ja eelarvamusteta.

²⁷Yrjölä 2004

²⁸Edited by David Sadker, Ellen S. Silber Gender in the Classroom: Foundations, Skills, Methods, and Strategies Across the Curriculum. Lawrence Erlbaum Associates. 2007, 320 p.

3.8. Seksuaalne ahistamine ja selle vältimine

Vägivalda koolis peavad õpilased ise kõige suuremaks probleemiks. Selle hulka kuulub ka narritamine ja mõnitamine, solvamine, aga ühestki Eestis läbiviidud uuringust ei selgu, millise osa moodustab näiteks sooline või seksuaalne ahistamine. Seksuaalset ja soolist ahistamist pole meie koolides ilmselt uuritud. Seda, et ühiskonnas kehtivad arusaamad naiseks ja meheks olemisest, domineerimisest ja allumisest, mõjutavad poiste ja tüdrukute erinevusi õigusrikkumistes, käitumises ja vajadustes, rõhutatakse enamuses uuringutes²⁹. Samuti mõjutavad soolised eelarvamused seda, kuidas suhtutakse poiste ja tüdrukute õigusrikkumistesse.³⁰

Õpilastel on õigus turvalisele keskkonnale. Seksuaalse ahistamise puhul on tegemist soolise diskrimineerimisega, mis Eestis on seadusega keelatud.

Soolise võrdõiguslikkuse seaduses on määratletud seksuaalseks ahistamiseks „isikule soovimatu tahtlik sõnaline, mittesõnaline või füüsiline seksuaalse olemusega käitumine või tegevus, mille eesmärk või tegelik toime on isiku väärkuse alandamine, mis loob häiriva, ähvardava, vaenuliku, halvustava, alandava või solvava õhkkonna“. Samalaadselt lülitatakse seadusesse ka soolise ahistamise mõiste : sooline ahistamine on see, kui esineb sooga seotud soovimatu käitumine, mille eesmärk või tegelik toime on isiku väärkuse alandamine.

Seksuaalne ja sooline ahistamine on koolides sage nähtus. See on üks koolikiusamise viis, mille puhul pahatahtlik käitumine mõne kaasõpilase suhtes on seotud kiusatava soo või seksuaalsusega. Tüdrukud ja vaiksed poisid suhtuvad enda ahistamisse või nende vastu suunatud vägivalda kui normaalsesse nähtusesse, mida nemad ei saa muuta.

Soolist ja seksuaalset ahistamist keelavad normid peavad olema kõigile teada. Meetmed ennetamiseks võib lülitada soolise võrdõiguslikkuse edendamise kavasse või koolis juhtuva vägivalda vastu võitlemise meetmetesse.

Sooline või seksuaalne ahistamine võivad ilmned erinevalt, nendeks võivad olla seksuaalselt vihjavad žestid või ilmed, ropendav kõne, kahemõttelised naljad, isiku välimust, riietumist või eraelu puudutavad märkused või küsimused, kui neid korduvalt esitatakse, ka elektrooniliselt e-mailidega, telefoni teel või sõnumitena, pornopiltide näitamine, isikule ebameeldiv füüsiline kontakt või sugulisse vahekorda astumise ettepanekud või sellekohased nõuded ning loomulikult vägistamiskatse või selle toimepanemine.

Kool kasutab sümbolilist vägivalda, tulemaks toime vastuoluga õpilaskonna eristumise ja hariduse põhieesmärgi - õppekava täitmise - vahel. Kui koolis on tähelepanu keskmes õppekava, jäävad õpilastevahelised erinevused käsitlemata ja lepitamata. See tekitab pingeid kogu kooliperes, nii õpilaste kui õpetajate seas, ning tagajärjeks on vägivald ja koolikohustuse eiramine (Strömpl 2006).

Strömpl, J. (2006) Lapsed räägivad vägivallast. Sotsiaaltöö. 2/2006: 30-35.

See, mida tunnetatakse ahistamisena, sõltub indiviidist, olukorrast, osapoolte vahelisest suhtest. Ahistamiseks saab pidada kõiki neid toiminguid, mis on teisele isikule ebameeldivad, aga ahistamine mõjutab kogu kooli õhkkonda, sest on võimu kehtestamise vahendiks.

Koolis on enamlevinud vormideks poistegrupi poolt tüdruku(te)le nende väärkust alandavate nimede andmine,

²⁹Juvenile Delinquency in World. Youth Report, 2003.

Allalaaditav: <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/ch07.pdf>

³⁰Randall G.Shelden. The Double Standard of Juvenile Justice. In: Meda Chesney-Lind and Randall G.Shelden. Girls, delinquency and Juvenile Justice (3rd. Ed.) Belmont, CA:Wadsworth, 2004. Allalaaditav : <http://www.cjcj.org/pdf/girls2.pdf>

märkuste tegemine nende riietuse ja käitumise kohta, aga ka ilmed ja sõnatud žestid, mille eesmärk on solvamine ja väärkuse alandamine. Sama võib juhtuda ka vastupidises suunas või soogruppide siseselt. Tüdrukute reageerimist ahistamisele ei tohi alahinnata ega neid süüdistada nende väljakutsuvas käitumises või riietuse tõttu.

Kontrollimine, võimu kehtestamine ja marginaliseerimine seksuaalsusega seotud tunnuste tõttu on üheks tõhusaimaks eristamis- ja tõrjumisviisiks.

Selgeid reegleid ja juhendeid selliste juhtumite ennetamiseks või nende lahendamiseks peetakse oluliseks. Konkreetsed probleemid on sageli sellised, mille lahendamiseks on vaja kolmandat osapoolt. Töökollektiivis vastutab soolise ja seksuaalse ahistamise vältimise eest organisatsiooni juht.

Koolis on vaja arutada ahistamise olemust avatud diskussioonides koos õpilastega, arutades ühtlasi, mis aitab ära hoida väärarusaamu ja ka normi rikkumisi.

Seksuaalse ahistamise ennetamiseks võib

- ▶ korraldada kampaaniaid;
- ▶ koostada käitumisjuhised ahistatava jaoks;
- ▶ koostada probleemide lahendamise juhiseid;
- ▶ selgelt määratleda, millised sanktsioonid järgnevad;
- ▶ arutada ja kokku leppida tegevustes, mis ennetaksid seksuaalset ahistamist.

Kooli õpetajad ja muud töötajad peaksid reageerima kõigile vägivalldajuhtudele, ka seksuaalsele ja soolisele ahistamisele. Lapsed ise ei oska ja ei taha rääkida kogetud ebameeldivusest ja solvavast käitumisest.

Seksuaalne ahistamine on olemuslikult erinev koolis sageli juhtuvatest erimeelsustest ja konfliktsituatsioonidest.

KOKKUVÕTTEKS

Demokraatlike printsiipide rakendamine lasteaias ja koolis vajab paljuski seniste tõekspidamiste ümberhindamist. See on lihtsam, kui tuntakse seadusi, mis on iga ühiskonna kõige laiapõhjalisemateks kokkulepeteks. Oluline pole ainult seaduste tundmine, vaid nendes sätestatud normide arvestamine igapäevaprobleemide lahendamisel.¹

Sageli kostub meil väide "vaba inimene vabal maal - teen, mis tahan" ja nii ka sageli käitatakse, unustades, et iga inimese vabadus lõpeb seal, kust algavad teise inimese põhiõigused. Sooline võrdõiguslikkus on inimõigus ja üldine hüve.

On ilmselge, et liberaalse režiimi ja ideoloogiate mitmekesisuse saabumisega Eestisse ei hääbunud totalitaarse ühiskonna mõtlemisele omased arusaamad. Enamgi veel, nii mõnigi soolise võrdõiguslikkuse vastu väitleja pöördub tagasi lausa üle-eelmisesse sajandisse, tuues eeskujuna välja traditsioonilise sugupoolte kokkulepe - naised koju, lapsed sünnitama, mehed kõrge palga eest tööle, et oleks võimalik "peret ülal pidada". Kogu vahepeal toimunud inimõiguste-alane areng on seejuures unustatud ja kaasaegset rahvusvahelist praktikat ei ole suudetud jälgida.

Õigusteadlikkus on eeldus demokraatliku õigusriigi põhimõtte tagamiseks. Ainult seadusnorme tundvad inimesed teavad ja suudavad ise seadust järgida, nõuda seda ka teistelt ning seega otseselt või kaudselt kaitsta ka põhiseadusliku korra kõige olulisemaid põhimõtteid. Kui inimene ei tea oma põhiõigusi, siis ei saa ta neid kaitsta. Kui ta ei tea, mille kohta need kehtivad ka iga teise inimese puhul, võib ta neid rikkuda.

Rikkuda saab seadust või õigusi, mitte kohustusi. Kohustusi saab täita või täitmata jätta. Kumb teguviis valida, sõltub inimese arusaamadest, teadlikkusest ja vastutustundest. Kõige raskemini muudetavad asjad siin ilmas asuvad inimese peas. Mentaliteedi muutumine ei juhtu üleöö, aga nii mõnigi üksiksündmus või mikrouuring võib avada silmad. Pidevalt leiab tõestust fakt, et iga poliitika, otsus või tegevus, isegi see, mis tundub esmapilgul sooliselt täiesti neutraalne, avaldab alati erinevat mõju naistele ja meestele. Selliste võimalike mõjude hindamine enne otsuste langetamist peaks kujunema loomulikuks asjade käiguks, sotsiaalsete mõjude hindamise keskseks näitajaks ka haridusasutustes.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks ei ole olemas ühte standardset käsitlust ega universaalset retsepti. Nagu iga praktiline tegevus, nõuab ka sugupoolte aspekti arvestamine ja soolise võrdõiguslikkuse edendamine teadmisi ja oskusi. Alguseks oskusi õigete küsimuste püstitamiseks, seejärel eesmärkide määratlemiseks ning siis nende elluviimiseks.

Muutusi elus ja koolis või lasteaias loovad ikka ainult inimesed - õpetajad, kasvatajad ja õpilased, kes soovitu järjekindlalt ellu viivad.

Inimeste mõtlemalle muudavad tavaliselt need ideed ja arusaamad, mis tulevad nende endi keskelt, alt-, mitte niivõrd ülevaltpoolt. Soolise võrdõiguslikkuse seadusesse kirjutatud kohustused just sellisest põhimõttest lähtuvadki. Normid ei ütle sõna-sõnalt ette, mida tegema peab, vaid määravad eesmärgid, mille nimel tegutseda. Muutus on sotsiaalne nähtus, mille algatavad inimgrupid. Mida otstarbekamaks nende poolt väljapakutud ideed osutuvad, seda laiemalt need ka levima hakkavad. Selleks on vaja teadlikkust ja tahet aegunud mõttemallidega hüvasti jätta.

Alustada võiks arutelust selle üle, mida tähendavad Eesti hariduse jaoks euroopalikud põhimõtted ja seisukohad, milleni on jõutud pika demokraatiakogemustega riikides. Mõtelgem, kas meie üldised arusaamad ja

¹ Individuaalsete õppekavade koostamise ja rakendamise juhend. Tartu Ülikool. Õppekava arenduskeskus. 2002

poliitika on kooskõlas (või veel mitte) järgmiste seisukohtadega:

- ▶ hariduse hea kvaliteedi tagab egalitaarne/võrdväärne, kaasav haridus, mis aitab varakult vältida edasijõudmatust ja milles õpitulemused ei sõltu sotsiaal-majanduslikku gruppi kuulumisest;
- ▶ lapse ja noore õppimisvõime määravad olulisel määral õpetaja meetodid ja tema pedagoogilise suhtlemise laad;
- ▶ koolitatus ja õpetatus on eelkõige pedagoogika, mitte niivõrd üksikisiku andekuse või koolivalmiduse küsimus;
- ▶ õppimisvõime ei sõltu bioloogilisest soost, võib aga olla mõjutatud nn. sotsiaalsest soost ning sugudevahelistest domineerimis- ja alluvussuhetest;
- ▶ kõik õpilased õpivad nn. konstruktivistlikult;
- ▶ positiivsed vastastikused suhted toetavad õppimist;
- ▶ õpilaste teadmiste ja kogemuste väärtustamine tõhustab õppimist;
- ▶ õppimisstiilid võivad olla individuaalselt erinevad.

Soolise võrdõiguslikkuse teemaga tegelemine nõuab selget arusaamist, et see pole üksikute äärmuslike liikumiste tõstatatud pseudoprobleem, vaid inimõiguste, inimarengu ja ühiskonna moderniseerumise küsimus. Püüdlused sooliselt tasakaalustatuma ühiskonna pole pole nn. naisküsimus, kuigi seda pidevalt varjutab feminismitont. Arvestagem, et kõik kaasaja naised, kes võivad osa võtta valimistest või olla ise valitud, kes on haritud ja teenivad ise endale elatist, kes julgevad püsti tõusta ja rääkida, mida nemad ise asjadest arvavad, paistaksid 19. sajandi ühiskonnas välja padufeministidena. Need (enamasti haritud ja kõrgkõhust pärit) mehed ja naised, kes esimesena julgesid hakata nõudma naistele valimisõigust või õigust haridusele (1920. aastate Eestis näiteks õigust võrdsele palgale), on tegelikult mõjutanud meie tänastki ühiskonda. Aga veel suurem on intellektuaalne panus, erinevad vaatepunktid ja uurimused, mis on rikastanud arusaamu meid ümbritsevast maailmast.

Lääneriikides andsid naisliikumisest lähtunud ideed tõuke uute teoreetiliste ühiskonnakäsitluste arenguks - tekkisid nais- ja meesuringud, mida kaasajal tähistatakse *soouuringute* mõistega. Tänapäeval on igas suuremas ülikoolis ja kõrgemas õppeasutuses nais- või soouuringute osakonnad/õppetoolid. Nais- ja soouuringute üheks uurimissuunaks on olnud ühiskonna ja kultuuri kriitiline analüüs sugupoolte aspektist. Akadeemilise valdkonnana on see viimasel kümnendil olnud mõjukas küll igal pool mujal, mitte aga Eestis. Uuringutulemusi arvestatakse nii rahvastiku-, tööturu-, tervishoiu-, haridus- kui põllumajandus- ja energeetikapoliitikas.

Sugupooltega seotud teemad on meie avalikule meediale pidevalt huvi pakkunud. Ikka ja jälle kuuleme uuringutest, mis selgitavad välja naiste ja meeste erinevuse olemuslikke põhjuseid küll aju ehituse või intellektuaalsete võimete osas. Tulemused on suures osas täiesti vastuolulised, mis lõppkokkuvõttes tähendab seda, et intellektuaalseid erinevusi ei ole.

Psühholoogia valdkonnas läbiviidud uurimistulemuste kasutamise juures tuleks alati arvestada seda, et igasugune sooline erinevus on kirjeldatud keskmisena ja see ei kehti sugugi iga konkreetse indiviidi võimete ja omaduste kohta. Pigem võib uurimistulemuste kohandamine üksikule indiviidile olla otseselt diskrimineeriv. Erinevalt stereotüüpidest viivad teoreetilised üldistused inimesi kurssi kõige üldisemate oletustega indiviididest, kes ühte või teise gruppi kuuluvad, mitte ei sunni neid eeldama, et grupi omadusi kannab iga konkreetne grupi liige.

Inimõiguste aspektist vaadatuna ei muuda sellised üldistused ühegi inimese põhiõigusi vähemolulisteks. Inimesed on võrdselt inimesed.

Ja olgu lõpetuseks veel üks tsitaat, mis peaks julgustama tegudele:

Ühtviisi ohtlikud ja ebaadekvaatsed on nii patriarhaalsed kuulutused mehest kui looduse kuningast kui ka mehi vastutamatute elukatena iseloomustavad loomajutud. Nagu elu näitab, moodustavad need kaks diskursust koos eriti võika kombinatsiooni: isandaõigustega infantiilne mängur tekitab verist kaost. Seepärast tasuks bioloogiast inspireeritud argimütoloogiatele ja loomajuttudele vastukaaluks – nii avalikesse sõnumitesse kui ka seadustesse sisse kirjutades – nii lasteaias kui ka koolis arendada inimesediskursust kui lugu täiskasvanuks saamisest ja olemisest, mille puhul mis tahes sotsiaalne võim või üleolek on lahutamatult seotud vastutuse ja kohustustega. Pikas perspektiivis oleks sellel kindlasti positiivne mõju, isegi kui see näiliselt tähendaks neoliberalismi sogase supipaja ühes sopis erilise supi keetmist. Sest sõnal on õnneks üsna suuri võimalusi bioloogiat võita. Muidu ju oleksime kõik seniajani koopas.

Evi Arujärv

LISA 1

Väljavõtteid soolise võrdõiguslikkuse seadusest (RTI, 21.04.2004, 27, 181)

§ 1. Seaduse eesmärk

(1) Seaduse eesmärk on tagada Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenev sooline võrdne kohtlemine ning edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust kui üht põhilist inimõigust ja üldist hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades.

(2) Eesmärgi saavutamiseks sätestab seadus:

- 1) soolise kuuluvuse alusel diskrimineerimise keelu era- ja avalikus sektoris;
- 2) riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutuste, haridus- ja teadusinstitutionide ning tööandjate kohustuse edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust;
- 3) kahju hüvitamise nõudeõiguse tekkimise.

§ 3. Mõisted

Seaduses kasutatakse mõisteid järgmises tähenduses:

- 1) sooline võrdõiguslikkus on naiste ja meeste võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus tööelus, hariduse omandamisel ning teistes ühiskonnaelu valdkondades osalemisel;
- 2) naiste ja meeste võrdne kohtlemine on otsese ja kaudse soolise diskrimineerimise puudumine;
- 3) otsene sooline diskrimineerimine leiab aset, kui ühte isikut koheldakse tema soo tõttu halvemini, kui koheldakse, on koheldud või koheldaks teist isikut samalaadses olukorras. Otsene sooline diskrimineerimine on ka isiku ebasoodsam kohtlemine seoses raseduse ja sünnitamisega, lapsevanemaks olemise, perekondlike kohustuste täitmise või muude soolise kuuluvusega seotud asjaoludega ning seksuaalne ahistamine;
- 4) kaudne sooline diskrimineerimine leiab aset, kui väliselt neutraalne säte, kriteerium või tegevus seab ühest soost isikud, võrreldes teisest soost isikutega, ebasoodsamasse olukorda, välja arvatud juhul, kui kõnealusel sättel, kriteeriumil või tegevusel on objektiivselt põhjendatav õigustatud eesmärk ning selle eesmärgi saavutamise vahendid on asjakohased ja vajalikud;
- 5) seksuaalne ahistamine leiab aset, kui esineb mis tahes alluvus- või sõltuvussuhtes isikule soovimatu tahtlik sõnaline, mittesõnaline või füüsiline seksuaalse olemusega käitumine või tegevus, mille eesmärk või tegelik toime on isiku väärkuse alandamine, mis loob häiriva, ähvardava, vaenuliku, halvustava, alandava või solvava õhkkonna.

§ 6. Diskrimineerimine tööelus

(1) Diskrimineerivateks loetakse tööelus juhtumeid, kui tööandja valib tööle või ametikohale, võtab tööle või tööpraktikale, edutab, valib väljaõppele või ülesande täitmiseks või saadab koolitusele ühest soost isiku, jättes kõrvale kõrgema kvalifikatsiooniga vastassoost isiku, välja arvatud juhul, kui tema tegevusel on kaalukad põhjused või see tuleneb sooga mitteseotud asjaoludest.

(2) Tööandja tegevust loetakse diskrimineerivaks ka siis, kui ta:

- 1) käesoleva paragrahvi lõikes 1 loetletud otsuseid tehes jätab kõrvale teise isiku raseduse, sünnituse või mõne muu soolise kuuluvusega seotud asjaolu tõttu või kui ta piirab samadel asjaoludel töö kestust või selle ulatust;
- 2) kehtestab töölevõtmisel tingimused, mis seavad ühest soost isikud, võrreldes teisest soost isikutega, ebasoodsamasse olukorda;
- 3) kehtestab ühest soost töötajale või töötajatele ebasoodsamad töö tasustamise või muud tingimused kui sama

või sellega võrdväärset tööd tegevale teisest soost töötajale või töötajatele;

4) juhib tööd, jaotab tööülesanded või kehtestab töötingimused nii, et ühest soost töötaja või töötajad on vastassoost töötaja või töötajatega võrreldes halvemas olukorras;

5) ahistab seksuaalselt või jätab täitmata käesoleva seaduse § 11 lõike 1 punktis 4 sätestatud kohustuse. Tööandja vastutab hoolitsuskohustuse täitmata jätmise eest juhul, kui ta teadis või oleks pidanud teadma seksuaalse ahistamise asetleidmisest ning ei rakendanud vajalikke meetmeid, et ahistamist lõpetada;

6) halvendab töötaja töötingimusi või lõpetab temaga töösuhte seetõttu, et töötaja on toetunud käesolevas seaduses sätestatud õigustele ja kohustustele;

7) karistab töötajat distsiplinaarkorras, viib töötaja üle teisele tööle, lõpetab töösuhte või soodustab selle lõppemist soolise kuuluvusega seotud põhjustel.

§ 8. Diskrimineeriv töö- ja koolituspakkumine

Keelatud on töö- ja koolituspakkumised, mis on suunatud üksnes ühest soost isikutele, kui selleks ei ole käesoleva seaduse § 5 lõike 2 punktides 4 ja 5 nimetatud põhjusi

§ 9. Riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutused soolise võrdõiguslikkuse edendajatena

(1) Riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutused on kohustatud soolist võrdõiguslikkust süstemaatiliselt ja eesmärgistatult edendama. Nende ülesanne on muuta tingimusi ja asjaolusid, mis takistavad soolise võrdõiguslikkuse saavutamist.

(2) Riiklikke, piirkondlikke ning institutsionaalseid strateegiaid, poliitikaid ja tegevuskavasid planeerides, ellu viies ja hinnates peavad käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud asutused lähtuma naiste ja meeste erinevatest vajadustest ja ühiskondlikust staatuses ning arvestama, kuidas rakendatud ja rakendatavad meetmed mõjutavad naiste ja meeste olukorda ühiskonnas.

(3) Sotsiaalminister annab soovitusi käesoleva paragrahvi lõigetes 1 ja 2 toodud kohustuste täitmiseks. Soovitused avalikustatakse Sotsiaalministeeriumi veebilehel.

(4) Riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutuste poolt moodustatud komisjonides, nõukogudes ja teistes kollegiaalsetes kogudes peavad võimaluse korral olema esindatud mõlemad sugupooled.

§ 10. Soolise võrdõiguslikkuse edendamine hariduse ja koolituse valdkonnas

Haridus- ja teadusasutused ning koolituse korraldamisega tegelevad institutsioonid peavad tagama naiste ja meeste võrdse kohtlemise kutsenõustamisel, hariduse omandamisel, eri- ja kutsealasel täiendamisel ja ümberõppel. Õppekavad, kasutatav õppematerjal ja läbiviidavad uuringud peavad aitama kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdõiguslikkuse edendamisele.

§ 11. Tööandjad soolise võrdõiguslikkuse edendajatena

(1) Tööandja peab naiste ja meeste võrdõiguslikkust edendades:

1) tegutsema nii, et vabadele töökohtadele võetakse tööle mõlemast soost isikuid;

2) võtma erinevatele ametikohtadele võimalikult võrdsel määral naisi ja mehi ning tagama neile edutamisel võrdse kohtlemise;

3) kujundama töötingimused sobivaks nii naistele kui ka meestele ning tõhustama töö- ja pereelu ühitamist, arvestades sealjuures töötajate vajadusi;

4) hoolitsema, et töötaja on töökeskkonnas kaitstud seksuaalse ahistamise eest;

- 5) teavitama töötajat käesolevas seaduses garanteeritud õigustest;
- 6) andma regulaarselt töötajatele ja/või nende esindajatele asjakohast teavet meeste ja naiste võrdse kohtlemise kohta organisatsioonis ning võrdõiguslikkuse edendamiseks kasutusele võetud meetmetest.

Käsitlusviisid sooliste erinevuste ja soolise ebavõrdsuse põhjuste mõistmiseks

Üldjoontes võib välja tuua kolm mõtteviisi sooliste erinevuste ja ebavõrdsuse analüüsimiseks ja põhjendamiseks - *essentsialistlik käsitlus, sotsiaalse õppimise teooria ja konstruktivism*. Massimeedia vahendab erinevamaidki uskumusi ja vaateid. Tõsiteaduslikud arutelud on aga palju põhjalikumad. Enese nendega kurssi viimiseks tuleks pöörduda soouuringute-alase kirjanduse poole.

Essentsialistlik käsitlus

Senigi sageli levinud arvamuseks on, et poiste ja tüdrukute intellektuaalne ja füüsiline areng on täielikult geneetiliselt määratud. Usutakse, et mehelik ja naiselik käitumine, õppimise ja teadmiste omandamise viis on tingitud bioloogilistest erinevustest, etteantud geneetiliselt. Pöörates tähelepanu valdavalt füsioloogilistele erinevustele, usutakse, et mehelikkus ja naiselikkus on staatilised, loomulikud ja looduse poolt määratud omadused, mis ei muutu.

Mänguväljakut ja klassiruumi jälgides süvendab seda usku ja vastavaid hoiakuid nägemine, et poisid on tormakamad, motiveeritud võistluslikkusest, individualistlikumad, tüdrukud seevastu rahulikumad, sõnakuulelikumad, koostöövalmimad. Silma hakkavad hoopis etteantud "käitumiskoodidest" kõrvalekaldumised - malbe poiss on pigem erand kui reegel, tormakas ja julge tüdruk on „nagu poiss“.

Selle arusaama kohaselt ei saa aga seletada kuidagi erinevusi naiste ja meeste erinevas sotsiaalses positsioonis.

Sooline essentsialism on sügavalt juurdunud arusaam ja usk naiste ja meeste kaasasündinud loomusesse, mille kohaselt erinevused naiste ja meeste elukäikudes, karjääris ja tegevustes on normaalsed, loomulikud, looduse poolt ette määratud.

Juhul, kui uskuda kõike „looduse poolt ettemääratud“, siis ei saaks seletada, miks on näiteks piisavalt palju mehi-poisse, kelle keeleline võimekus ületab mitmete naiste-tüdrukute oma, ja piisav hulk naisi, kes on loogilises mõtlemises nii mõnestki mehest kaugelt üle. Või seda, miks kõik tüdrukud pole sugugi leebed ja sõnakuulelikud. Kui usume, et poiste ja tüdrukute erinev käitumine tuleneb nende bioloogilistest erinevustest, siis kuidas seletada seda, et käitumised on aja jooksul muutuvad, samuti erinevad eri kultuurides, arvata võib, et isegi erinevates klassikooslustes. Igal juhul ei seleta seda, miks siis kõik mehed pole omavahel ja naised omavahel sarnased. Kui jääda seisukohale, et kõik sooga seotud on loomuomane, siis polegi ju mõtet midagi ette võtta ja kasvatus- ning õpetamisprotsess tuleks juba algusest peale tunnistada ebatõhusaks.

Kui usume looduse ja jumalikkuse ettemääratust, siis seisukohta utreerides võiks ju küsida, kas koolis peaks „loomuomaste“ erinevuste tõttu ainete valikul lähtuma soost (humanitaarained tüdrukutele, reaalsed poistele)? Kas peaks nõustuma agressiooni ja vägivallaga kui osana poiste loomusest ja nende vajadusest füüsilise aktiivsuse järele, pannes vastutuse meheliku vägivalla vältimise ja kontrollimise eest naistele ja tüdrukutele? Kas korrariikumistele peaks reageerima erinevate sanktsioonide abil - kehaline karistus poistele, vaimne tüdrukutele? Kas vastavalt „kaasasündinud“ omadustele aitama poistel välja kujundada nende „loomulikud“ juhioskused ja liidrivõimed (sõjamängude ja füüsilist kontakti nõudvate spordialadega), mis vastavad „tõelise mehe“ ideaalidele? Või siiski mitte?

Essentsialismi väljendavad seisukohad Eesti erialakirjandusest:

"Poisid elavad looduse kutse järgi"

"Poisid võivad tunda ja elada valu läbi palju rohkem, kui see välja paistab, nad on loomult palju tundlikumad kui tüdrukud"

"Iga poiss tahab vähemalt kord päevas olla veidigi kangelane - see on meessoos loomuses"

Sotsiaalse õppimise teooria - soorollid on õpitud sotsialiseerumise käigus

Soorollide teooria kummutas pea täielikult endised essentsialistlikud arusaamad, nagu oleks sugude erinev käitumine midagi loomult neile omast. Teooria seletab, kuidas sotsialiseerumise käigus omandavad poisid ja tüdrukud just selliseid käitumisviise, mida ühiskond neilt ootab.

Teooria muutus aktuaalseks 70.-80. aastatel, mil hakati märkama et, soorollidele kohasest käitumisest tulenesid erinevused võimalustes, mis poistele ja tüdrukutele avanesid ja mis soolist ebavõrdsust süvendasid.

Lastele esitatakse soorollid ootused väga varases lapsepõlves. Niisugune soorollid sotsialiseerimine ja sotsialiseerumine on protsess, mille kaudu individid kujundab enda sooidenditeedi ja võtab omaks ka ühiskonnas kehtivad ootused sookohasele käitumisele, tunnetele ja mõtlemisele.

Nn. sookohast käitumist ja sugupoolega seonduvat õpetatakse positiivsete ja negatiivsete sanktsioonidega (tüdrukule ei sobi...!, poisid ei nuta!).

Sotsialiseerumise käigus muutuvad ühiskonna poolt inimesele ette kirjutatud reeglid ja normid osaks tema isiksusest, mistõttu inimene täidab neid ettekirjutusi vabatahtlikult ja nende rikkumine kutsus temas esile süütunde.

Soorollide paindlikumaks muutmisele hakati senisest enam tähelepanu pöörama, usuti, et kui anda võimalikult palju teistsuguseid rollimudeleid eeskujuks nii poistele kui tüdrukutele, saab neid "resotsialiseerida". Muudeti muinasjututegelaste soolisi kuvandeid (printsesse kujutati aktiivsete ja kangelastena, printse seevastu õrnemate ja abitutena), eelkõige tütarlapsi julgustati valima neile ebatraditsioonilisi eri- ja kutsealasid ning ameteid.

See sotsiaalteaduslik teooria toetub sooliste stereotüüpide nägemisele ja vähendamisele, aga ei püstitanud küsimusi selle kohta, miks ootusi poistele ja meestele peetakse väärtuslikumaks, ülemuslikumaks nendest, mida ühiskonnas oli seatud tüdrukute ja naiste suhtes.

Konstruktivistlik käsitlus

Tunnustades, et poiste ja tüdrukute erineva käitumise põhjustavad nii bioloogilis-füsioloogilised tegurid kui sotsialiseerumisagentide tegevus, väidavad konstruktivistid, et käitumiserinevused toetuvad sotsiaalsele praktikale, millest arusaamist kujundab sotsiaalne ja poliitiline kontekst. Sooroll on seega kultuuriliselt konstrueeritud, see varieerub kultuurist kultuuri, on muutuv.

Põhiteesiks on, et see, mida peetakse omaseks ja kohaseks meestele (mehelikuks, maskuliinseks) ja see, mida kohaseks naistele (naiselikuks, feminiinseks), on pidevalt muutuv. Naiseks ja meheks olemine on erinev erinevates situatsioonides, eri kultuurides, eri ajalooajaperioodidel, eri generatsioonides.

Naiseks ja meheks olemist, naiselikkust ja mehelikkust konstrueeritakse läbi kogemuste ja sotsiaalse suhtlemise pidevalt. Poisid ja tüdrukud, naised ja mehed konstrueerivad oma uued teadmised soolisusest ise, toetudes nii uute teadmiste ja kogemuste erinevatele külgedele kui ka enda varasematele teadmistele ja kogemustele. Saadud uued teadmised seatakse ühte süsteemi varem omaks võetuga. Aeg-ajalt mingeid käitumisaspekte ja seisukohti muudetakse tänu muutunud tegelikkusele, kogemusele või ideedele.

Sugupooled konstrueeritakse ühiskonna poolt naiste ja meeste sotsiaalsete mudelitena, mis määravad nende koha ja rolli ühiskonnas ja selle institutsioonides (perekonnas, poliitilistes struktuurides, majanduses, kultuuris, hariduses jne.). Naiseks ja meheks olemise tähendused on märkamatuks kujunenud sotsiaalsete suhete ja ühiste arvamuste mõjul. Konstruktivistlikud uurimused püüavad avada ja kirjeldada, kuidas sotsiaalselt kinnistunud arusaamad on kujunenud ja kuidas need toimivad.

Nimetatud käsitlusviisi abil püütakse välja selgitada, kuidas ja kelle poolt kehtestatakse norme või määratletakse nn. normaalset, sookohast käitumist. Analüüsitakse, kuidas toimub sugupoolte eristamine, milliste väärtushinnangute alusel ja milliste võimuhete kontekstis.

LISA 3

Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast³¹

Veronika Kalmus, Jeannine Richards, Jaan Mikk

I Küsimusi verbaalse teksti ja illustratsioonide kirjeldamiseks

1. Kas mehi ja naisi (poisse ja tüdrukuid) kujutatakse või kirjeldatakse aktiivsete või passiivsetena?
 - ▶ loomingulistes, probleemide lahendamisele suunatud rollides ja tegevustes vs. passiivsete ja kuulekatena;
 - ▶ sihilistes, toimingulistes vs. mittesihilistes tegevustes (kellelegi/ millelegi midagi tegemas vs. tegevuse objektiks olemine, kellelegi/millelegi mitte midagi tegemas);
 - ▶ midagi (asjade seis, füüsilist kuju jne.) muutmas vs. asjade seisuga leppimas, *status quo*'d reprodutseerimas;
 - ▶ oma elu peremehena/perenaisena vs. teiste tahte või kultuurilistele ettekirjutistele allumas;
 - ▶ liidrina, juhina vs. järgijana, alluvana;
 - ▶ abipakkuja või -andjana vs. abipaluja, -saaja või vajajana jne.
2. Kas mehi-naisi kujutatakse oma tegevuses ja elus edukate või ebaedukatena? Kuidas õpikutekst meeste-naiste tegevusi väärtustab, millise hinnangu neile annab?
3. Missugused huvi- ja tegevusalad on omistatud meestele-naistele (omaenese isiksus, välimus, kodu, perekond, haridus, teiste eest hoolitsemine, sport, äri, poliitika, kogukond, ühiskond, maailm jne.)? Millised on meeste-naiste ametialad ja nende staatus ühiskonnas?
4. Missugused asjad omistatakse poistele-tüdrukutele, meestele-naistele?
5. Millised emotsioonid ja iseloomomadused on omistatud meestele-naistele (õrnus, häbelikkus, lapsikus, rumalus, ükskõiksus, hirm, viha, ambitsioonikus, või(s)tlejalikkus, enesekindlus, sõltumatus, tarkus, uudishimulikkus jne.)?
6. Keda esitatakse eeskujudena, positiivsete kangelasena, iidolitena, rollimudelitena ning mille poolest on nad eeskujuks toodud (saavutused teaduses, kaunites kunstides, poliitikas või mõnel muul alal vs. eeskujulikuks lapsevanemaks või lihtsalt heaks inimeseks olemine)?
7. Kas mehi-naisi kujutatakse lapsevanema rollis sarnaste või erinevatena? Milliseid tegevusi nad (koos lastega) harrastavad? Pöörake tähelepanu ka vanaisadele-vanaemadele, onudele-tädidele, õdedele-vendadele jne.
8. Kas meeste-naiste isiksust või identiteeti määratletakse mõne teise (vastassoost) inimese kaudu (nt. ta on/oli kellegi naine/ mees, ema/isa; ta on oma ema/isa tütar, oma isa/ema poeg - s.t. kantakse edasi samast või vastassoost vanema iseloomomadusi)?
9. Kas õpikutekstis kasutatakse mees- või naissoole viitavaid ning vastassoost isikuid kõnealusest kategooriast väljajätvaid keelendeid (nt. ärimees, riigimees, meeskond, peremees, mees, naiivitar jne.)?
10. Keda nimetatakse enne, kas naist või meest? Esimesena nimetatut peetakse tähtsamaks.

³¹Mikk, Jaan. Toim. Soorollid õppekirjanduses. Tartu Ülikool. 2002
<http://www.enut.ee/lisa/soorollid.pdf>

11. Vaadeldge dialooge-vestlusi. Kes alustab dialoogi? Kes domineerib (räägib rohkem)? Kes on võimupositsioonil (jagab käske, informatsiooni; nõuab küsimustele vastust)? Kelle sõnavara on rikkam? Kes teab rohkem?

II Küsimusi illustatsioonide, fotode jne analüüsimiseks

1. Kuidas paiknevad mehed-naised pildil?

- ▶ esiplaanil-tagaplaanil (esiplaanil olija on olulisem);
- ▶ keskel-äärtel (keskele paigutatakse tähtsaim tegelane);
- ▶ kõrgemal-madalamal (kõrgemal paiknemine tähistab kõrgemat/ ideaalse staatust).

2. Missugune on pildil kujutatud meeste-naiste omavaheline suhe ja suhe vaatajaga?

- ▶ kas pildil kujutatud tegelane vaatab vaatajale otsa, s.t. nõuab vaatajalt midagi (millegi tegemist, endaga samastumist, endale allumist jne.) või esineb ta lihtsalt informatsiooniallikana, -pakkujana (s.t. ei vaata vaatajale otsa);
- ▶ milline on pildil kujutatud tegelase ja vaataja vaheline vertikaalne vaatenurk (kas vaataja peab tegelasele vaatama alt üles, silmade kõrguselt või ülevalt alla - tähistab vastavat võimusuhet vaataja ja kujutatud tegelase vahel);
- ▶ kuidas pildil kujutatud tegelased vaatavad üksteist nõudmise- pakkumise ja võimusuhte mõttes;
- ▶ kui kaugel paiknevad pildil üksteisest naised-mehed.

3. Milline on erinevates rollides mees- ja naistegelaste modaalsus ehk tõlevastavuse aste (s.t. värvide erinevuse, küllastatuse, detailsuse, sügavuse, varjutatuse jne olemasolu)? NB! Üksikute piltide ja tegelaste modaalsust tuleb hinnata kogu õpiku kontekstis, võttes arvesse trükitehnilisi võimalusi jms.

4. Kes on silmapaistvam (sõltub pildil kujutatud tegelase suurusest, värvist, kontrastist, teravusest, perspektiivis esiletõstmisest jne)?

III Üldised küsimused tõlgendamiseks ja seletamiseks

- ▶ Kas õpiku autor, illustreerija ja toimetaja on mees või naine?
- ▶ Missuguses tekstuaalses kontekstis (teema, ajaline ja ruumiline kontekst) autor kirjutab ning kuidas see on tõenäoliselt mõjutanud tekstilisi valikuid [Nt. peatükis (USA) presidentidest on eeldatavalt (ja objektiivselt) meestele omistatud kõrgem staatus.
- ▶ Kas autoril oleks olnud võimalik kasutada teistsuguseid näiteid, keelendeid jne. sama informatsiooni edasiandmiseks ning kas sellel oleks olnud teistsugune tähendus soorollide kujutamise seisukohast?
- ▶ Keda (poisse, tüdrukuid või mõlemaid võrdselt) on autor lugejana silmas pidanud? Kas esineb ühest soost lugejate diskursiivset (tekstilist) välistamist (nt tüdrukutel pole võimalik teatud tüüpipositiivsete kanglastega samastuda, kuna nad kõik on meessoost)?
- ▶ Mida autor vaikimisi eeldab, mida peab enesestmõistetavaks (s.t. missugused sugupooltele omistatud rollid, omadused jne. ei vaja autori arvates selgitamist, mida esitatakse valmistõdedena)?

- ▶ Millistest tegevustest vaikitakse? Näiteks räägitakse/näidatakse illustratsioonil meesarste, -poliitikuid, kuid unustatakse naisarstid, -poliitikud jne.
- ▶ Kas tekstis või verbaalse teksti ja illustratsioonide vahel esineb vasturääkivusi soorollide kujutamise seisukohast? See võib anda märku ühiskondlikes tõekspidamistes toimuvatest muutustest.
- ▶ Kas esineb stereotüüpsete soorollide murdmist (nt. mees teeb süüa, naine juhatab koosolekut jne.)?
- ▶ Missugused sugupooltevahelised võimusuhted on õpikuteksti tõenäoliselt kujundanud? Sellele ja järgmisele küsimusele vastamisel tuleks mõelda meeste ja naiste vahekorrale Eesti poliitikas, juhtivatel kohtadel majanduses ja riigiametites, tüüpilisele meeste-naiste tööjaotusele koduses majapidamises jne.
- ▶ Kas õpikutekst aitab kaasa Eestis praegu kehtivate sugupooltevaheliste võimusuhte taastootmisele või muutmisele, s.t. kas õpik on soorollide kujutamise seisukohalt pigem normatiivne või innovatiivne?

NB! Juhendis toodud küsimused on soovitusliku iseloomuga. Sõltuvalt analüüsitava õpiku iseärasustest võib osa küsimusi ära jätta või uusi küsimusi lisada.

Kogumiku „Soorollid õppekirjanduses“ lisana on toodud konkreetsed kodeerimisjuhendid sisuanalüüsi läbiviimiseks, mis avavad konkreetsemalt ülaltoodud küsimusteringe.

LISA 4

Juhiseid vaatluste läbiviimiseks

Vaatlust peetakse *kõige kasulikumaks meetodiks*, et koguda andmeid inimeste tegeliku käitumise kohta.

Selleks, et hakata nägema erisusi, on soovitatav kasutada *struktureeritud vaatlust*, mille käigus täpselt fikseeritakse keda on vaadeldud, mida on vaadeldud, millal on vaatlus toimunud, kus on vaatlus läbi viidud, kuidas on vaatlus läbi viidud. Milliseid andmeid koguda ja kuidas üles märkida, peab olema eelnevalt detailselt läbimõeldud. Kvantitatiivse vaatluse tulemusel saadakse tavaliselt üldarvud, sagedused ja osakaalud, mida saab sugude lõikes võrrelda.

Kvantitatiivsete vaatluste ülesmärkimiseks võib kasutada andmete kandmist ettevalmistatud tabelitesse, liikumisskeemide ülestähendamist või ka videokaamerat või diktofoni.

Kvantitatiivsest vaatlusest saab tihti välja arendada ka kvalitatiivse vaatluse, mis lähtub suunavatest küsimustest (nt. *kes* kuuluvad vaadeldavasse gruppi, *mis* juhtub, *kus* kohas, *millal* midagi toimub, *kuidas* toimivad võimusuhted ja *miks*).

Kui vaatlusel on näiteks kasutatud videokaamerat, saab lindistatut ikka ja uuesti üle vaadata ja avastada varem märkamata jäänud nüansse.

Selliste andmete analüüsi abil saab „avastada“ seda, mis juhtub tegelikkuses ja kavandada võrdsemat kohtlemist tulevikus, pöörates võrdselt tähelepanu tüdrukutele ja poistele; arendada sihipärasemalt tüdrukute või muude marginaliseeritud gruppidesse kuuluvate õpilaste potentsiaali; kujundada hoiakuid, mis aitaksid vältida koolist väljalangemist ja toetada õpioskuste omandamist.

Mida vaadelda ja fikseerida klassis vaatluse käigus?

Tunni (või videomaterjali) analüüsimiseks on vaja fikseerida need andmed ja faktid, mis võimaldavad välja selgitada õpetajate ja õpilaste vahelised kontaktid, nende iseloomu ja sageduse, õpetaja liikumise klassiruumis jms.

Tunnis juhtub nii palju, et kõike ei suudeta üheaegselt märgata. Seetõttu on kasulik välja valida esialgu ainult mõned aspektid, mille kohta andmeid fikseerida. Allpool on toodud näitlikke tabeleid ja küsimusi, millele võiks sugupoolte aspektist tähelepanu pöörata. Arvestada tuleb ka tunni iseloomuga, kas se on loengulaadne, praktiliste harjutuste ülekaaluga või diskussioonile üles ehitatud.

Kellele kulub klassis rohkem aega?

Tegevus	Aeg minutites	
	Tüdrukud	Poisid
Vaikimine		
Rääkimine klassis (vastamine, küsimine jms.)		
Käetõstmine		

Õpetajaga suhtlemine		
.....		

Mis juhtub klassiruumis?

	Tüdrukud		Poisid	
Käitumisviis	Juhtumite arv	Kirjeldus	Juhtumite arv	Kirjeldus
Sekkumine				
Käetõstmine				
.....				

Soovitusi vaatluste ja analüüside tegemiseks:

- ▶ Vaatlejaid ühe tunni ajal ei tohiks olla rohkem kui kaks, et mitte häirida õpilaste tavapärasest käitumist
- ▶ Vaatlejad peaksid ennast ümber häälestama erapooletuteks uurijateks, mitte õpetaja ja tunni hindamiseks, vaid andmete kogumiseks.
- ▶ Vaatluse ajal ei tohi sekkuda tunni käiku.
- ▶ Jälgida, teha märkmeid, lindistada, võimalusel võtta videosse (viimasel juhul vaja eelnevat kokkulepet ka õpilastega).
- ▶ Peale tundi võib intervjuuerida mõnda õpilast ja õpetajat.
- ▶ Peale õpetajaga vestlemist on hea näidata oma märkmeid, arutada ja analüüsida, mida teha.

Kuidas vaadelda ruumi kasutamist

On palju võimalusi, kuidas koguda andmeid selle kohta, kuidas poisid ja kuidas tüdrukud kasutavad lasteaia/kooli ruume, mänguväljakuid.

Klassiruumis toimuva analüüsimiseks võib andmeid koguda näiteks järgmiselt:

- ▶ Joonistada klassiruumi plaan. Märkida ära, uks(ed), aknad, tahvel, toolid/lauad, õpetaja laud
- ▶ Märkida, kus istuvad tüdrukud (nt. +), kus poisid (nt. O), kus õpetaja (X). Kas istumiskohad on sooliselt jagunenud? Keda istub õpetajale lähemal, poisse või tüdrukuid?
- ▶ Jälgida, kuidas õpetaja liigub klassis, kas ta läheneb ja peatub rääkimiseks võrdselt tüdrukute ja poistega. Joonistada õpetaja liikumised ja märkida üles iga kord, kui ta mõne õpilase juures peatub ja sellega räägib (näiteks punkti või noolega plaanile joonistatud laua juurde). Hiljem loendada, kui mitu korda õpetaja rääkis poisiga, mitu korda tüdrukuga.

Kooli ruumide ja klassiruumide vaatlemisel võib keskenduda ka näiteks andmete kogumisele selle kohta, kuidas on poisse ja tüdrukuid kujutatud ruumide seintel olevatel plakatitel, kuulutustel, pildidel.

Kas pildid kooliruumide seintel näitavad võrdsel hulgal naisi ja mehi?

Pildi tüüp	Naised (tütarlapsed)	Mehed (poisslapsed)
Teadlased, muusikud vms.		
Reklaamid, kuulutused		
Maalid, plakatid vms.		

LISA 5

Tähelepanekuid ja soovitusi rahvusvahelisest kogemusest:

Lasteaedades soovitatakse anda poistele ja tüdrukutele võimalus avardada oskusi, mida nad isiksuse täielikuks väljaarendamiseks vajavad (kompensatoorne pedagoogika).

Tüdrukutele luua võimalused

- ▶ mõelda erinevustest kui millestki positiivsest;
- ▶ võistelda, nõuda endale ruumi, olla julge ja tegutseda ja esineda suuremate gruppide ees;
- ▶ arendada välja oma soovi eksperimenteerida;
- ▶ katsetada uusi asju, ja seda korduvalt ja üha uuesti; teha selgeks, et sihile jõudmise protsess on olulisem, kui siht ise;
- ▶ julgeda valjult ja kindlameelselt rääkida ning õpetada ütleva "ei";
- ▶ luua endale positiivne mina-kuvand, usaldada oma mõtlemist, arendada enesekindlust;
- ▶ tunda uhkust selle üle, et ollakse just selline, nagu ollakse, nii sisemuselt kui välisuselt;
- ▶ olla algatusvõimeline;
- ▶ tegelda motoorseid võimeid nõudvate tegevustega;
- ▶ olla ära kuulnud ilma rääkimisse vahele segamata;

Poistele luua võimalused

- ▶ tegelda rohkem keelega ja kontseptuaalsete ideedega;
- ▶ õppida lugu pidama rääkimisest ja selle tähtsusest konfliktide lahendamisel ning õpetada neid rääkima teistega vaheldumisi, õpetatakse lubama teistel oma seisukohti esitada;
- ▶ lasta neil tunda, et kõik emotsioonid ja tunded on lasteaias õiged ning õpetada neile enesevalitsemist;
- ▶ õpetada seda, mida tähendab "meie", püüda arendada koostööd tihedas lävimises teistega;
- ▶ mõista, näidata üles austust ja kuulata teiste inimeste arvamusi ja vajadusi
- ▶ näidata üles hoolivust teiste inimeste suhtes ja väljendada sellekohaseid tundeid;
- ▶ saada eelkoolis positiivseid emotsioone;
- ▶ õppida "peent näputööd" tegema;
- ▶ lubades neid mängida, maadelda, võistelda jne, jälgides kindlaid reegleid;

Koolidele soovitatakse:

- ▶ korraldada nii, et poistel ja tüdrukutel oleks võrdne juurdepääs arvutitele, sportimisvõimalustele, erinevatele mängudele, ruumikasutusele;
- ▶ üritada klassi koosseisus saavutada sugude tasakaal. (Eraldi klassid/või tunnid tüdrukutele ja poistele õigustavad end vaid juhul, kui on täpselt teada, miks tahetakse neid eraldi õpetada ja mida peab tegema poisteklassides õpetades teisiti);
- ▶ katsetada mõnedes ainetundides poiste ja tüdrukute eraldi õpetamist, et anda neile oskusi, millest puudu on või enesekindlust;
- ▶ teada ja nimetada õpilasi nende nime pidi, mitte pöörduda nende kui soogrupi esindajate poole. Kui näiteks klassis on paar-kolm poissi, siis ei pruugiks öelda „poisid - vaikselt..“ Kindlasti mitte kõik poisid ei sega tundi, selline korraldus aga edastab arusaama poistest kui lärmakamatest ja tüdrukutest kui vaiksimatest ehk siis ikka aegunud ettekujutusi maskuliinsusest ja feminiinsusest;
- ▶ koguda pidevalt andmeid õpilaskonna kohta ja nende edasijõudmise kohta erinevates ainetes, väljalangemise ja selle põhjuste kohta;
- ▶ läheneda lastele, õpilastele ja nendevahelistele probleemidele loovalt, nt rollimängude, joonistuste jms. kaudu;

- ▶ väärtustada naiste teadmisi ja kogemusi erinevatel elualadel;
- ▶ pakkuda ebatraditsioonilisi rollimudeleid poistele ja tüdrukutele;
- ▶ tunnustada õpilasi, kes astuvad üle piiravatest soostereotüüpsetest rolliraamidest;
- ▶ arendada õpilastel oskusi toimetulemiseks soolise ja seksuaalse ahistamisega;
- ▶ analüüsida ja arutada mitteformaalseid võimusuhteid klassis;
- ▶ julgustada poisse ja tüdrukuid valima ebatraditsioonilisi tegevusi, mängu, ka kutse- ja erialasid;
- ▶ kindlustada seejuures, et tütarlaste ja poiste eluks omandatud oskused oleksid ühesugused;
- ▶ jälgida, et kõik õpilased saaksid juhtimiskogemust jne.

LISA 6 SÕNASELETUSI

Soosüsteem	Soorolle ning naiste ja meeste omadusi säilitavate ja taastootvate majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuride süsteem (vt ka sugupoolte kokkulepe).
Sugu, bioloogiline sugu Ingl.k. sex	Bioloogilised omadused, mille alusel inimesed jagunevad naisteks ja meesteks.
Sugupool, sotsiaalne sugu, ingl.k. gender	Mõiste, millega viidatakse naiste ja meeste vahelistele erinevustele, mis on õpitud, muutuvad ajas ning mis erinevad ühiskondade ning kultuuride lõikes.
Sugupoolte aspekt	Sugupoolte aspekti arvestamine tähendab teadlikkust naiste ja meeste vahelise võimujaotuse tasakaalustamatusest ning sellest, et sugupoolte kategooria ning soorollid on sotsiaalselt loodud.
Sooliselt segreeritud tööturg	Naiste ja meeste koondumine majandustegevuse eri valdkondadesse ning tasanditele, kus naisted töötavad teatud kutsealadel (horisontaalne segregatsioon) ning asuvad hierarhia madalamatel astmetel (vertikaalne segregatsioon).
Organisatsioonikultuur	Organisatsiooni ajaloo jooksul välja kujunenud uskumuste, väärtuste ning omaksvõetud käitumismudelite kogum, mis avaldub organisatsiooni füüsiliste elementide ning liikmete käitumise kaudu.
Positiivsed meetmed	Konkreetselt grupile suunatud meetmed, mille eesmärgiks on diskrimineerimise kaotamine ja ennetamine ning olemasolevatest hoiakutest, käitumisest ning struktuuridest põhjustatud halvemuse heastamine (mõnikord viidatakse ka kui positiivsele diskrimineerimisele).
Horisontaalne segregatsioon	Naiste ja meeste koondumine erinevatesse sektoritesse ja kutsealadele.
Klaaslagi	Nähtamatu lagi, mida naised tunnetavad, püüdes jõuda organisatsiooni või firma hierarhias kõrgemale astmele.
Klaasseinad	Nähtamatud barjäärid, mida naised tunnetavad, püüdes organisatsioonis liikuda mitte ülespoole, vaid samal tasandil teistesse strateegilistesse valdkondadesse nagu tootearendus või finantsjuhtimine, mis tagavad hiljem võimaluse liikuda edasi juhtivatele kohtadele suurtele organisatsioonidele iseloomulikus püramiidikujulises struktuuris.
Kleepuv põrand	Naiste puhul sageli kohatav suutmatus teha karjääri ja liikuda kõige madalamast tasandist kõrgemale.
Sooline struktuur	Tööde sooline jaotus. Mõistet kasutatakse soolise segregatsiooni kirjeldamiseks organisatsioonis.
Sooline võrdõiguslikkus	Sooline võrdõiguslikkus tähendab, et iga inimene on vaba arendama oma võimeid ning tegema valikuid stereotüüpsetest soorollidest seatud piiranguteta; et naiste ja

	meeste erinevat käitumist, püüdlusi ning vajadusi arvestatakse, väärtustatakse ning koheldakse võrdselt.
Soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamine	Naiste ja meeste olukorra, prioriteetide ja vajaduste süstemaatiline integreerimine võrdõiguslikkuse kõikidesse poliitikatesse naiste ja meeste edendamise eesmärgil ning kõigi üldiste poliitikate ja meetmete mobiliseerimine soolise võrdõiguslikkuse saavutamiseks, mis kõikide tasandite tegevuskavade planeerimisel, elluviimisel ja hindamisel arvestab tagajärgedega, mida need naistele ja meestele kaasa toovad (Commission Communication COM (96) 67 final of 21/02/96).
Soosüsteem	Soorolle ning naiste ja meeste omadusi säilitavate ja taastootvate majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuride süsteem (vt ka sugupoolte kokkulepe).
Sugupoolte kokkulepe	Otseselt või kaudselt väljendatud reeglite kogum, mis reguleerib sugupooltevahelisi suhteid, millega naistele ja meestele omistatakse erinevaid töid ja väärtust, vastutust ja kohustusi ning mida säilitatakse kolmel tasandil, milleks on kultuur - ühiskonna normid ja väärtused; institutsioonid - perekonna heaolu, haridus- ja tööhõivesüsteemid jne; sotsialiseerumisprotsessid - eriti perekonnas.
Vertikaalne segregatsioon	Naiste ja meeste koondumine erinevatele astmetele, vastutustasanditele või ametikohtadele.
Sooline ebavõrdsus	Naiste ja meeste õiguste, kohustuste, vastutuste ja võimaluste ebavõrdne jagunemine, mis toob kaasa erinevused osaluses, staatuses, ressurssides
Ühiskonna sotsiaalne struktuur	Inimeste kategooriate vaheliste domineerimissuhete süsteem, mis peegeldab sotsiaalseid suhteid.